

AZ
ALSÓFEHÉRMEGYEI
TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI
E G Y L E T
HETEDIK
É V K Ö N Y V E .

BCU Giurgiu - Gazdasági és Könyvtár Cluj
1 térképpel és 4 képpel

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KÓRÓDY PÉTER,
theologiai tanár, egyleti első titkár.

*Kiadja az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és
természettudományi egyesület.*

GYULAFEHÉRVÁRT,
PÜSP. LYC. KÖNYVNYOMDÁJA (PAPP GY.)
1895.

Tartalom.

	Lap
I Pápai Páris Ferencz életrajza, Makkai Domokostól	3
II, Kérészi István Albuma, Zlamál Agostontól	21
III. Az intrégáldi havasi Gyopár (Graphalium Lemtopodium L.) telep.	35
IV. Apulumi maradványok, egy tervrajzzal és 4 képpel, Dr. Cserni Bólától	39
V. Az Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület működése az 1893. évben. Kóródy Pétertől	53
VI. Az egyesület tagjainak névjegyzéke	73
VII. Azon társulatok, melyekkel az egyesület esereviszonyban áll . .	79

Kivonat az egyesület alapszabályaiból.

3. §. Az egyesület székhelye : Gyulafehérvár.

6. §. Az egyesület célja : Alsófehérmegye területén a történelmi múltat földérinteni ; a természettudományokat művelni s különösen Alsó-Fehérmegyét és környékét e szempontból vizsgálni.

A megyében és határaiban elszórva létező ősi, ó-, középkor- és újabbkori műrégiségeket ásátások, adományozás — esetleg vétel útján — úgy az állat-, növény-, ásvány- és egyéb a természettudomány körébe tartozó gyűjteményeket megszerezni . . . s azokat Nagy-Enyeden és Gyulafehérvárt felállítandó gyűjtőhely számára összegyűjteni stb. Célja továbbá magán- vagy közgyűjteményeket, vagy egyes tárgyakat, levéltárakat s egyes okiratokat gondozás alá vétet, vagy bízományba venni.

8. §. Az egyesület tagja lehet : minden feddhetlen előéletű mindkét nembeli egyén, továbbá község, vagy más erkölcsi személy, vagy egyesület, mely utóbbiak magukat egy kiküldött által képviseltethetik.

9. §. Az egyesület tagjai.

a) tiszteletbeliek, kik a tudomány, művészet, vagy kézműipar körében kivivott ; vagy a társulat irányában tanúsított kitünő érdemeikért a választmány által ajánlva a közgyűlés által ilyenekül megválasztatnak ;

b) örökös alapító családok, vagy testületek, melyek egyszersmindenkorra legalább egyszáz (100) forintot fizetnek az egyesület pénztárába, s melyek magukat bejelentendő tag által képviseltethetik ;

c) alapítók, kik az egyesület pénztárába egyszersmindenkorra ötven (50) forintot fizetnek és pedig akár készpénzben, akár 50/0 ot, jövedelmező értékpapirokban. Alapító lehet még a választmány javaslatára az is, ki kiváló

AZ

ALSÓFEHÉRMEGYEI

TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI

E G Y L E T

HETEDIK

É V K Ö N Y V E .

1 tervekkel és 4 képpel.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KÓRÓDY PÉTER,

theologiai tanár, egyleti első titkár.

Kiadja az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet.

GYULAFEHÉRVART,

PÜSP. LYC. KÖNYVNYOMDÁJA (PAPP GY.)

1895.

105453

BCU * Biblioteka Ro. Științ. Univ. Cluj

I.

PÁPAI PÁRIS FERENCZ ÉLETRAJZA.

Írta :

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MAKKAI DOMOKOS

tanár.

Előszó.

Nem áll az a mondás, hogy „Inter arma silent Musae.“ A 17-ik században, mikor a magyar nemzet a maga lételeért, szellemi és politikai szabadságáért vivta nehéz harczeit a csaták terén : ugyan akkor a musák hajlékában is pezsgő élet volt s a tudományos ismeretek megszerzésében is lázas tevékenységet fejtett ki a magyar. Különösen erdélyi magyarságunk a nemzeti fejedelmek korában olyan vágyat, szeretetet táplált a tudományok iránt s olyan erőfeszítést fejtett ki az általános európai műveltség elsajátítására, mely tisztelettel s bámulattal tölt el minket.

Apáczai Cseri János mégis tudatlan, elmaradt és gyáva névvel illeti nemzetét. Mert sok tudós és iv tudományszerető ember mellett nem volt magyar tudomány. Szerinte más nemzetek azért mulnak felül minket a tudományokban, „mivel hogy azokat az anyjok tejével szopott nyelven hallják, olvassák, közlik“. Igaza volt Apáczainak.

Fajunk szelleme alkotott eredetit hadi tervezetben, állami és társadalmi intézményekben, de az elméleti tudományos élet mezején csak más nemzetek szellemi termékeit sajátította el anélkül, hogy nemzeti szellemének bélyegét rájuk nyomta volna. Egyetemi tudományos életünk a jelen század utolsó feléig nem volt. Külső országos csapások és belviszályok miatt mindig megelőzve láttuk magunkat a mivelt nyugat által tudományos intézetek megalapításában s ezért idegen tudományért jártunk külföldre. Én ebből azt látom, hogy csak teljesen független, erejében bizó önérzetes nemzet tud kellő erőt kifejteni tudományos intézetek felvirágoztatásában. Magyarország is akkor kísérlette meg az egyetemek alapítását, mikor erejének és hatalmának tudatában erre kedvet érzett. III. Béla, I. Lajos, Zsigmond, I. Mátyás és Bethlen Gábor tették hatalmassá és tiszteltté a magyar államot s az ő nevökhez van kötve a veszprémi, pécsi, budai és gy. fejevári főiskolák keletkezése, működése. De valamennyit külső vihar separta el. A reformatio szabad szelleme virá-

goztatta fel az egyetemi tudományosságot más országokban, hol a szabad állam fiai versenyeztek egymással egyetemek állításában. Nálunk a nemzet pártokra és felekezetekre oszlott fiai törökkel és némettel dulatták fel egymás intézeteit. Ha Bethlen Gábor magyar birodalmot alkothat Erdélyben s aztán az egész Magyarországon! Talán más képe lesz ma műveltségi életünknek.

Igy valódi egyetem hiányában tudomány kedvelő s tanulni vágyó ifjaink előtt a külföldi egyetem lebegett s alig találunk tudományáért magasztalt férfit, a kiről dicsérőleg ne említenék az életírók s az irodalomtörténet, hogy külföldi egyetemeken tanult.

Magok az erdélyi fejedelmek — Bethlen Gábor is — ösztönzték növendékeinket arra, hogy keressék fel a miveltebb népek egyetemeit tapasztalás és tanulás végett. Az ország, az egyház és a főurak olykor nagy áldozatot hoztak azért, hogy stipendiummal, uti költséggel lássák el egyetemre készülő ifjainkat s kérték, csaknem koldulták idegen népektől a segílyt. Az egy Apáczai volt, aki ezt szégyenletes és káros eljárásnak tartotta. Azt állította, hogy azzal a pénzzel, melyet tanulóink külföldön elpazarolnak: itthon egyetemet lehet fentartani. „Gondold meg magyar nemzetnek javát kívánó ember, ilyen pénzzel szűkös országból semmi e három esztendő alatt legalább 15 ezer tallérnak kimenni.“ „Ennyi kell még az ott lakó deákokra legalább. Három esztendő alatt!“ Azt mondja, hogy „Gy. Fehérvárt, Kolozsváron, Váradon, Debreczenben és Patakon lehetne egyetemet állítani; tudós magyar tanárokat találnának is, ha az irigység meg nem enne bennünket“. (Encyclopoedia.)

Mohó vágygyal keresték fel tehát ifjaink a külföldi egyetemeiket. És ebben Erdély járt elől vármegyénk főiskolájának növendékeivel. Nemzeti fejedelmeink diplomáciai összeköttetéseiket is felhasználták arra, hogy a magyar ifjak jó fogadtatásban részesüljenek a szövetséges nemzeteknél.

Azon ifjak közül, akik a Bethlen-főiskolából külföldi egyetemekre mentek tanulmányaik kiegészítése és tanuló kedvök kielégítése végett: a legkiválóbb: *Pápai Páris Ferencz*.

Ezen kiváló férfiú élettörténetének tanuló, tanári, orvosi, tudós, és egyéb közhasznú pályája sok és jeles méltatóra talált. Ezek között első helyen áll Bod Péter, a ki Magyar Athénásában és latinul irt, Lejdában újabb időben kiadott nagy egyháztörténeti munkájában emelt méltó emléket Pápainak. Azután Weszprémi István orvos „*Medicorum Hungariae et Transsilvaniae*

Biografia“ című munkában (1774). Irodalom és műveltség történettel foglalkozó írónk majd mind megemlékeznek Pápairól, de olyan általánosan egyhangú magasztalással, hogy akár Horányit, akár Benkő Józsefet, vagy Benkő Ferenczet olvassuk: ugyan azon jellemzést találjuk náluk. Maga Pápai „Curriculus vitae mae“ című kéziratban maradt életrajzában és „Rudus Redivivum“ című Zürichben (1723) kiadott egyháztörténeti munkájában szól a maga életéről. Ezeket és a többi írók munkáit is felhasználom a Pápai Ferencz életpályának ismertetésében.

Azonban tanári működésére, az iskolai ügyek terén kifejtett tevékenységére, nyilvános közpályájára, fiai nevelésére és magán életére bővebben kiterjeszkedem. Ezekre vonatkozólag egy néhány levél, iromány és jegyzék birtokába jutottam a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárból. Épen e körülmény adott alkalmat, hogy ezen életrajz megírásához fogjak. Ehhez járult még azon két feladat, melyek szerint Alsófehérvármegye monográfiájában a Bethlen főiskola történetét kell megírnom és Történelmi-Régészeti egyletünk egyik nagy gyűlésén felolvasás tartásával bizattam meg. Jelen dolgozatot „Évkönyvünk“-be szántam.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

Pápai Páris Ferencz életrajza.

Született Pápan 1649 május 10-én. Atyja Pápai Imre, Pápai Páris Ferencz pápai kereskedő fia. Ez a Pápai Imre külföldön tanult, tudományos férfit volt. Deésre választották papnak és később esperesnek. Van egy theologiai munkája „Keskeny út“, mely 8 kiadást ért. Deésen nőül vette a nemes eredetű Kávási Borbárát és ettől született *Ferencz* fia. Ezután még születtek testvérek, a kikről később lesz említés.

Pápai Ferencz tanuló élete épen olyan változatos és küzdelmes volt, mint tanári és egyéb közpályája. Azért tanuló pályáján is megérdemli a figyelmet.

Tanulását Deésen kezdette meg 1654-ben. II. Rákóczy György 1655-ben Gyulafehérvárra hívta atyját udvari papnak Kereszturi Pál helyébe. A Bethlen-kollegium akkor két új, jeles tanerővel gyarapodott: *Apáczai Csery János* és a francia származásu *Basire Izsák*. Az első tudományával, a másik hirével emelte az intézet nevét. Mindakettő csak rövid ideig. Pápai Ferencz a fehérvári iskolában tanul 1687 ig Rudimento grammaticát. Reá nézve tehát Apáczainak

hatása akkor nem lehetett. Különben is az 1658-ban bekövetkezett nagy romlás miatt a collegium tanárai és tanulói is elmenekültek Fehérvárról Kolozsvárra. Pápai Imre is odamenekült családjával és egy évi Kolozsvárt léte után ismét elfoglalta deési papságát. Ferenc megszakadt tanulását folytatta Kolozsvárt egy évig, aztán Deésen egy évig. Már Syntaxist tanult és Cato Majort fordította. A török-tatár dúlások miatt Deésen sem volt nyugta a családnak és 1661-ben Beszterczére menekültek. Itt két évet tanulás nélkül töltött *Ferenc*. De 1663-ban a Beszterczére menekült magyar nemes családok M.-Vásárhelyről Szentgyörgyi Mihály iskola igazgatót Beszterczére hívták. Ez P. Ferencet is tanította. Fel van jegyezve, hogy Terentius néhány Comédiáját fordította vele. 1664-ben anyja meghalván: M.-Vásárhelyre ment. Itt egykori deési tanítója Fogarasi Mátyás volt, az igazgató.

Koncz József m.-vásárhelyi tanár azt mutatja ki, hogy 1665-ben a collegium anyakönyvében 28 tanuló között a 10-ik helyen „Franciscus Bistricensis“ név alatt fordul elő az egyik és ebből azt következteti, hogy ez Pápai Ferenc volt. De ez nem valószínű, mert Pápai azt írja naplójában, hogy ő 1664 július 13-án Enyeden iratott be a Poëtika classisban, mikor tanítója Hunyadi Pál volt. A Bethlen-főiskola is 1662-ben költözött Enyedre, de az előtt is volt Enyeden virágzó latin iskola és ebben kezdette meg Pápai tanulását. Ez évi októberben már a rethorikában tanult Hunyadi Páltól. 1665-ben togatus diák lett. Tanárai Vásárhelyi Péter és Enyedi Sámuel voltak. Ezekről tanult filozófiát és theológiát. Megnyerte a Bethlen Jánosné: Fekete Klára alumneumát. Ekkor már atyja ismét pap volt Gyulafehérvárt.

1668 óta nagy virágzásnak indult az enyedi főiskola. Csernátoni Pál, Csengeri István, Déézi Márton és Kolozsvári István nagy tudomány, külföldön képződött tanárok híre Enyedre gyűjtötte az ifjúságot a nemességből is. Még Tököli Imre is tanult rövid ideig Enyeden, mint menekült. Pápai Ferenc ez időben fejtette ki szellemét és gyarapította tudományos ismereteit.

A munkásságban és főrekvésben Apáczeit tartotta szemé előtt, akit nem hallgathatott, de hatását érezte. 1667-ben megnyerte a principis beneficiumot és megbízták köztanítósággal az etymologia osztályban. 83 tanítványa volt.

Most nagy csapás érte. Apja meghalt május 8-án, mint fehérvári pap és senior. Eltemették a nagy templomban 10 éven Ke-

reszturi Pál és Gelci Katona István hamvai mellé a fejedelem és az országnagyok jelenlétében.

Ezután *Pápai Ferenczre* nehezedett a család gondja is. Imre ösesét maga kezdte tanítani. Leánytestvéréről is gondoskodott. Tanulmányait azonban folytatta. Csernátoni Páltól tanult földrajzot, történelmet és bölcészetet. Az Apáczai tervét: a tantárgyak kibővítését és szaporítását már életbe léptették.

Pápai ez évben végzett és a poétika classis vezetésével bizatott meg két évig. Hetven tanítványa volt; köztük Bánffy Pál és György, Kendeffy János, Naláczy András, Kun Miklós, Pekri Lőrincz és Béli Kelemen urfiak.

1669-ben három testvére: Imre, Pál és Krisztina mind Enyeden voltak az ő gondjai alatt. Pált Kolozsvárról hozta Enyedre.

E közben két jeles tanár halt el: Enyedi István és Csengeri István. Pápai Contraseriba idejében 1671-ben iktatta be Boeszkai István Deczi Mártont tanári székébe. Az ifjuság nevében Pápai üdvözölte az új tanárt.

Tanulmányai kiegészítése végett 1671-ben Hátszeg vidékén római régiségek kutatásával foglalkozott, *1672-ben márczius 11-én* búcsut vett az Alma Matertől 8 évi itt tanulása után. Az ifjuság nagy tömegben kísérte ki Enyedről a jeles tanulótársat és barátot.

Pápai pontosan leírja utjának irányát Naplójában. Érdekes ebből a főbb pontokat megjegyezni azért, hogy megismerjük: merre vitt akkor az út a mívelt magyar földön keresztül a nyugot felé. Főbb megállási pontokul meg vannak jelölve: Retteg, Felső-Bánya, Nagy Bánya, B.-Gyarmat, Ujhely, Eperjes. Innen szekéren két eperjesi polgárral Boroszlóba indulva: Iglón, Szombathelyen Óváron Zsolnán és a Jablunkai szoroson át Ratiborba érkezett május 1-én. Itt vette először észre a nyelv (német) nem tudásának nehézségeit. Erdélyben akkor nem tanítottak német nyelvet a collegiumokban. Gyakorlat utján kellett azt megtanulni.

Egyelőre határozatlan volt a felől, hogy melyik egyetemen állapodjék meg; szeretett volna világot látni. Ugy látszik pénze volt elég. Nem találom feljegyezve, honnan kapta a pénzt, de valószínű, hogy az akkori szokás szerint a református egyház segítette, mint Apáczait is. Neki magának szép családi vagyona volt. Elindulása előtt osztozott meg testvéreivel az örökségen.

Utjában megállott az oderai Frankfurtban, Berlinben, Wittenbergában, Lipesében május 27-én „az holott elunván az némaságot,

megmarada az akadémiában.“ Azután júliusban a dresdai gyűjteményeket nézte meg; őszre Strassburgba ment és onnan északi Németország több városán át „ötven mély földet az apostolok lován vitt véghez“ a míg Marburgba ért nov. 11-én. Marburgban sok magyar tanulót talált. Érdekes képet alkothatunk ebből arról, hogy mennyi jeles magyar ifju tanult akkor külföldi egyetemen. Ezek többnyire a közélet jeles férfiai lettek, mint Bethlen Miklós, vagy tanári és papi állást foglaltak el és emelték a prot. egyház szellemi tekintélyét a külső hatalomra támaszkodó cath. egyházzal szemben.

A középosztálybeli tanulók közül találkozott *Berlinben* Viski Pállal és Györggyel. *Lipcsében* látta Szigethi György, Bátorkeszi János, Veresegyházi Tamás, Vásárhelyi György, Bedő Pál, Dálnoki János és Benkő Samu tanulókat. *Marburgban* találta Eperjesi Mihályt, Horváth Jánost, Selyki Pétert és Pataki Istvánt, a kik „Holláندیából szaladtak el a Gallus elől.“

Pápai Marburgban 1672-ben beiratkozott az orvosi fakultáson és hallgatni kezdte a gyakorlati *orvostant* Crociustól. Megszivelte Apáczai intését, hogy el van nálunk hanyagolva az orvosi tudomány. Ettől kezdve egész figyelmét erre fordította és valódi szaktudománya gyánánt ezt tekintette. De nem maradt Marburgban, hanem Heidelberget látogatta meg. Itt némely életirója szerint bölcsészeti tanszékkal kínálták meg. De ez semmivel sincs bizonyítva, csak Pápainak 1672-ben Fabricius heidelbergi tanárhoz irt levelével, melyben azt írja, hogy a Senatus őt a filozofia tanárává választotta és megerősítette, de a franczia háboru és tanulási vágya miatt székét nem foglalta el. Más helyt csak annyit mond, hogy Monheimba ment és Fridrik Károly fejedelemhez folyamodott alumnumért a heidelbergi kollegiumba. De nem kapott választ, daczára, hogy a tanárok ajánlották. De kapott a rectorától viaticum képpen *egy aranyat*, s föbbektől könyvet ajándékba.

Orvosi tanulmányait Baselben végezte be, mint tanuló. Itt 1674-ben beiratkozott a medica facultásba és letette az első esküt. Szept. havában magán és közvizsgát tett; írásbeli dolgozatot készített, vitatkozást tartott (disputatio inauguralis) és október 20-án medicinae doctorrá avatták 1674-ben. 1675 márczius 20-án a baseli egyetem orvosi karának tagja lett. Erre mindig önérzettel hivatkozott és ezimeiben használta is. Aztán 2 évi ott mulatás után elbucszott Baseltől. Az ottani tanárok: Glaserius, Hoffmann és mások két év alatt nemesak tanították, hanem szives vendéglátásban is ré-

szesítették és 80 tallér segélyvel becsátották el. Még három hónapig Schaffhausenben maradt *Pejerus* orvosnál, a ki a maga és barátai gyűjtéséből uti költséggel látta el. 1675. augusztus 1-én érkezett haza. Győrben meglátogatta Imre testvére Páparól. Most Pesten, Kőrösön, Szolnokon át megérkezett *Debreczenbe*. Itt a tanács megkínálta a mediensi hivatallal, de nem fogadta el.

Haza vágyott, mint egykor Apáczai szolgálni erdélyi magyar hazájának. Kolozsvárra érkezett nov. 1-én és itt találta hugát és mostoha anyját. Kolozsvárt is megajánlották neki a medicusi állást, de még nem határozott és visszatérve Debreczenbe: 1676-ben nőül vette Zöldi István leányát: Katalint. Kölesséri Sámuel híres lelkész eskette meg őket a nagy templomban márczius 24-én. Neje vagyonos polgár leánya volt. Ez évben Enyedot látogatta meg és itt született december 15-én Anna leánya.

Apafi fejedelem és Teleki Mihály kancellár meghívták 1677-ben udvari orvosnak. Elfogadta és ez évben Enyeden gyógyszerárt állított és Földvárt birtokot szerzett. 1680-ig többnyire ott lakott, mint gyakorló orvos.

1678-ban Nadányi János tanár eltávozása után Bethlen Miklós és Matskási Boldizsár meghívták Pápaít tanárnak a görög nyelv és erkülesi philosophia tanszékére. Ekkor sok ellensége akadt, miért nem fogadta el a tanárságot. Az ellenségek a tanári karban és az orvosok között találhatók fel. Erre később tanítványai is hivatkoznak.

De 1679-ben Tósius Mihály püspök hívására elfogadta a professorságot és Bethlen Miklós a püspökkel 1680. január 4-én iktatták be hivatalába. Ezt ő maga mondja naplójában.

Tófa

II.

Pápai Páriz Ferencz, mint tanár.

Nagy készültséggel lépett a tanári székbe Pápai, de sokoldalú tudományos munkásságában, a collegium vezetésében, szervezésében, az intézet alapjainak, alapítványainak gyarapításában sok időt vont el a tanítástól. Ezért sokszor panaszt is emeltek ellene tanítványai öreg korában.

Tanítását 1680 januárban kezdette meg. Tantárgyai voltak általában a filozofiai, historiai tudományok és a görög nyelv; tanított időnként theológiát és fizikát is.

1691-ben szakad meg naplója és eddig vannak feljegyezve előadásai. Ettől kezdve tanítványai beszélnek róla, mint tanárról

—

azon iratokban, melyeket a Teleki levéltárból kaptunk. Ezek nem hizelgők reá nézve.

1. *Az ifjúság panasza Pápai ellen.* Gr. Teleki Sándor előtt 1698 ban ezeket mondja: a) „elitől fogva ebben a societásban ő kegyelme ellen sok motusok voltak. Mikor 4-ik professornak behozták ő kegyelmét (1680.) akkor is contradicaltak . . . annak utánna is ő kegyelme ellen sok motusok és querelák voltak ebben a társaságban, mely motusok bizonyos tanúi annak, hogy ő kegyelmét eleitől fogva nem szerették.

b) Ő kegyelmének sem physicum, sem historicum, sem logicum studiuma nem olyan, melyet Societasunk elszenvedhessen.

1. Politikát sine fructu tanít, a felvett authorot nem prémálja; maga irogat innen amonnan, physica demonstratiot nem tészzen magnesen, aut secus; soha egy physica disputatiója ninesen, nem is emlékezünk 6 – 7 esztendőtl fogva.

2. A mi a historiát nézi: igen csekély és majdnem semmi: soha universalis historiát, mely az ó és új testamentumra tartozik, nem tanít. Micsoda fatumi voltak az régi Monarchák alatt, az új testamentumban a persicutióknak, a reformatióknak is alkalmosságával? A profetákra való Commentárookra ez a Cognitio igen hasznos, de kicsoda, a ki ezzel dicsekedhetik?

3. Logica Enyeden ninesen. Innen onnan gyalázatunk van az egész Collegiumban és az egész országban, enyedi deák azért logicát nem tud; ez igen igaz is.“

4. 1716. febr. és mártius havaiban is a Collegium jurátusai panaszt emelnek Pápai ellen, hogy Morius Avenus politicáját az előbbi évben minden haszon nélkül tanította két ízben, a közcelebbi két évben pedig öregsége és erőtlensége miatt nem tanithatta.

Mi igaz ezen vádokban: abból ítélhetjük meg, hogy Pápai halála után valamennyi volt tanítványa a „Justissima Adorea“ című panegeris gyűjteményben magasztaló versekben dicsőítik mesterük tudományát, tanári jelességeit és emberi kitűnőségét.

De Pápai szigorú, rendszerető és önzertetes pädagoreha volt. Nem túrta a fegyelmetlenséget; szigorúan büntetett és feltűnőleg jutalmazta, segítette a jeleseket és jókat, nemcsak tanulói éveikben, hanem életpályájokon is.

Ezen eljárása az akkori rakonezátlan ifjúság kebelében sok ellenséget szerzett neki a tanulók között. Az ifjúság bizonyos önkormányzati joggal birt. Ez az életre nézve jó iskolául szolgált, de

benn az iskolában csak szigorú fegyellemmel volt kellő korlátok közt tartható.

Az ifjuság által gr. Teleki Sándor főgondnok előtt emelt panaszlevél mutatja az ifjuság sérelminek természetét és Pápai jellemét az iskolai nevelésben s fegyelmezésben.

Az említett 1698. január 22-én kelt és Teleki Sándor főgondnokhoz intézett panaszlevélben ezeket olvassuk :

Az ifjuság panasza Pápai Ferencz professor ellen :

Ő *kegyelme magavisetlenségéről*. „A Collegium pecsétjét kiragadta és azzal abutál, nem bizván mireánk a leveleknek pecsétlését.“ „A legényeket egymásra ármálja : akik, inye szerint nem cselekednek : a Curatorok és mások előtt detonestálni meg nem szütnik.“ Lr „Ő kegyelme tud jó és hasznos dolgokat cselekedni a Collegiumban . . . de vagy azért cselekszi, hogy a legényeket maga mellé csatolja, vagy ponet fundamenta mutui dissidii.“ „A Francofurtumban csak hirrel, mint valósággal felállított alumniával ő kegyelme abutál, némelyeknek igérvén, némelyeket próbálván, ilyen szókat szól : *Sis tu meus et ego ero tuus*. Innen már némelyek adorálják ő kegyelmét és ha valamit hallanak, mindjárt jelentik. Innen az egyenletlenség, irigység, kétfelé oszlás, kik egymást Kain szemekkel nézik. Némelyeket torkig tölt *discipulusokkal*, másoknak, érdemeseknek semmit sem ad . . . némelyeket praeceptoríával magához édesget, másokat a földig aláz ; némelyeknek alumniat szerez, másokat dehonestál. *Tart delatorokat*.“

„Voltak ő kegyelmének olyan szavai, hogy mi jöllehet summát tanulunk, de religiókat is nem tudjuk, Diaboli sumus ; mely dolog ha ugy van : mi gyönyörtisége vagyon ő kegyelmének az ördögök között való lakásra.“ ? Elmondják, hogy ezelőtt 6—7 évvel mikor két deákat megvert reversalist vettettek tőle, s akkor ígérte Cum Submissione, hogy mint atya mindenekhez ugy viseli magát, — kéri, hogy a kuratorok significálják ő kegyelmének, hogy magát ne gyűlöltesse, hanem mondjon le tisztéről.“

Teleki Sándor rájegyezte : „Régi panasza az ifjuságnak Pápai uram ellen.“

1716. márcz. 16. Bibarczfalvi László Senior panasza Pápai ellen Teleki Sándorhoz így szól :

Elmondja, hogy az 1698-ban irt panasz levelet, mely még meg van a ládában, felkeresték s új sérelmek elkövetését panaszolják. A panasz tárgya a következő : Pápai professor üldözi azokat, akik

a főcuratornál Tompaházán panaszkodtak; Szigeti és Szilágyi professorokat ellenük igyekeztek „támasztani“ s egy, vagy más ürügy alatt őket a Collegiumból el akarja távolítani. P. o.: az ő tordai egy házmeztért kért az igazgatótól, s Pápai nem a régi szokás szerint járt el, hogy Catalogus szerint felhívja a vállalkozni kívánókat, hanem Kovásznai Péter assessort, a kire Tompaházán jártáért neheztelt, önhatalmulag küldi Tordára mesternek. Kovásznai hivatkozott arra, hogy ő még tanulni akar a Collegiumban, de Pápai, — Szigeti és Szilágyi tanárokkal, a Collegium törvénye ellen, az officialisok és assesszorok nélkül sententiát hoztak, hogy „Kovásznai Péter vagy ellészen a Collegium beneficiumai nélkül, vagy Ó-Tordára megyen.“ Erre a Senior a következő nyilatkozatot tette a professorok előtt: „A collegium beneficiumaitól valakit megfosztani, a collegiumból eleminálni törvény szerint officialis és assessor uraimék suffragiumából szokott véghez menni; azért tessék kegyelmeknek a publica domusba feljöni s ő kegyelmekkel is pronunciáltatni, mivel én exequalni a kegyelmeknek sententiája nélkül nem merem ilyen okból. Ha engem Kovásznai uram, contra scriba uram és assessor uraimék ad reddendam rationem a mélgis Supremum Consistorium eliben evocalnak: rőszül járok.“ Ezért megdorgálták — írja — s fél, hogy úgy jár mint Kovásznai. Orvoslást kér.

1716 február 10-én a Collégium jurátusai panaszt emeltek Teleki Sándor előtt, hogy Pápai „togatus fia Imre némelyekre megneheztelvén ok nélkül s deierálva, azokat üldözi és emiatt jeles itjak el is hagyják a kollegiumot, mint Gyujtó Ferencz akadémiákra ézélzó ifju.“ „A Collegium statutuma ellen, mely így szól: Cura aedificiorum et cubiculorum dispensatio penes officiales esto — még is az ellen tutorságban maga kezén folytatja.“ „A classica praeceptoría osztályban való általhozásáért és privatus discipulus nem adásáért eleitől fogva sok érdemes legények szomorkodtak és szomorkodnak ma is, kénytelenek szégyenükben el menni.“

Ez alkalommal Szilágyi és Szigethi professorokra is panaszkodnak. Szilágyi „még a filozofiában szokatlan“. Szigethi „tanítása mind szorgalmas, mind gyümölcsös, de a kikre Pápai uram megharagszik, azok Szigethi uramtól sem manutencáltatnak, sőt Pápai uram kedvéért Szigethi uram is szomorgatni kész“.

Mindezek a panaszkodók és többi tanítványainak hoszú sora hálás emlékezettel magasztalták később, mikor alakja esetleges gyarlóságaiából kiemelkedve tisztán és magasán állott előttük.

Mert érettük élt; a főiskola jó hirc, szellemi felvirágzása és a tudományok mivelése, hasznosítása volt élete czélja és e czél elérésében fáradozott lankadatlanul.

Mig itthon a főurak és nemesek megnyerésével a tanulók számára alumniákat létesített: nagy összeköttetései által külföldön is stipendiumokat szerzett erdélyi magyar tanulók számára. *Aberlini, zürichi, lejdai* alapítványok és az *angol pénz* az ő buzgóságának és tekintélyének eredményei. A berlini egyetemen szerzett stipendium története elé van adva Bod Péter „*Historia Hungarorum Ecclesiastica*“ czimű nagy munkájában. (II. k. 460—467. l.) 1696-ban Teleki Pál külföldi útjában Berlinbe érve, megismerkedett Jablonszky Erneszt Dániel udvari pappal is, aki elbeszélte, hogy munkában levő prot. egyháztörténelmi művéhez adatokat óhajtana szerezni a protestánsok életéből: Teleki Pál Pápai Ferencz és Enyedi István tanáraihoz utasította a tudóst. Jablonszky ez alkalommal levelet irt Pápaihoz: kéri, hogy teljesítse kérését és ezt így okolja meg: „Nem fog gátolni ebben díszes orvosi tiszted. Emlékezzél meg, hogy orvos volt az, a ki először határozta el lelkében, hogy a keletkező kereszténység ünnepeit hirdesse; az apostolok tetteit elbeszélje és az apostoli egyházak ősiratait nyilvánosságra hozza. Ilyen kiftűnő példa a te lelkesedésedet is lángra gyujthatja. Sok orvos árasztott már fényt mind az egyházi, mind a világi történelemre. Ezek nyomait kövesd te is“ sat. Ezen intésre nem volt szükség, mert Pápai akkor már kiadta volt *Rudus Redivivum* czimű munkáját (1684).

De tartalmas levelet irt az udvari lelkésznek, melyben megígéri a kívánt adatok felküldését Berlinbe menő tanulók által. Ezen levélben arra kéri a lelkészt, hogy Dankelmann tanácsos útján eszközölje ki a választó fejedelemtől enyedi tanulók számára brandenburgi fundatio létesítését. Hivatkozik arra, hogy az enyedi kollegiumot Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin, Zsigmond választó leánya kezdték megalapítani; tartsa fenn a választó előde emléket nagylelkűsége által. Az alapítvány csakugyan létre jött. Az eredetileg 3 tanuló számára tervezett stipendium kettőre szállott és Pápai fia: Ferencz már élvezte azt két évig. Mert Pápai kikötötte, „akárhol legyen az én fiam Ferencz, a stipendiumot két évig ő élvezze.“*) Ezen alapítvány hosszasabb megszakadás után 1834 óta ismét folyamatban van 80-80 tallérral két enyedi theologus számára a berlini egyetemen.

*) Az erdélyi egyház és Pápai köszönő iratai Bod Péter idézett helyén.

Pápai Ferencz szerezte a *lejdei stipendiumot* is Ferencz fia által 1715-ben. Ezen tanult Bod Péter is. Ma már feledékenységbé ment ezen szép stipendium, mely két enyedi tanuló számára teljes ellátással, újévi ajándékkal és 3 évi ott léte után utiköltséggel járt.

Az 1704, 1709 és következő évek nagy csapásai alatt szellemi és anyagi kincseiben megkárosított Bethlen Collegium számára Pápai valószínűleg 1716-ban a helvét szabad államok protestáns lakosait is felkereste segély nyújtás végett. Ezt abból a levélből tudjuk, melyet 1720 octóber 29-én Zürichből Teleki Sándorhoz Neuschelerus lelkész ír, melyben tudatja, hogy „ezelőtt 4 évvel a helvétiai magistratusok az enyedi labescens collegiumnak pénzt gyűjtöttek, mely nagy részt készen van és 400 tallért bizonyos Pápai orvos (ifj. Ferencz) elakart vinni. Kéri a kiutalást és a nyugtát. Ugy látszik sokáig húzódott az ügy tisztába hozatala, mert Zágoni Gábor Zürichből 1729 febr. 8-áról azt írja. „Én Tigarumba érkezvén: itten tudtam meg, hogy Pápai Imre uram levitte magával az enyedi collegium számára conferáltatott 400 tallérokat, melyekre való köszönő levelet én általam várták és remélték . . . még ma is vár Antistes uram tudósítást aziránt, ha adta-e kézhöz ő kegyelme, vagy nem?“. Más helyt elbeszéljük, hogy kézhöz adta ő kegyelme, de a köszönő irat elküldéséről nincs tudomásunk.

Az angol pénzt is Pápai Ferencz buzgósága teremtette meg. Erről ifj. P. Ferencz életrajzában bőven lesz szó.

III.

Pápai Ferenczküzdelmei, szenvedései a közéletben. Halála.

Tanári hivatala kezdetétől végeig sokféle belviszály és külföldi háboru nyugtalanították az országot és így a tanári békés munkát is. Azon válságos helyzetben, melybe Erdély jutott a török hatalom megtörésével, Pápai is részt vett az országos és politikai mozgalmakban. Így 1687-ben Enyedi Istvánnal Pápai is kineveztetett egy követségbe, mely a dán- és a svéd királyokhoz, a szász választóhoz és a helvét reformatus rendekhez volt menendő. Némely történetírók szerint Pápai el is ment követségbe, de Bod Péter ezt kétségbe vonja.

Ez időben gyakran tartózkodott Pápai a fejedelmi udvarban Fogarason és Balásfalván. 1689—1690 években többnyire Apafi udvarában tartózkodott és a fejedelem halálos ágyánál is jelen volt 1690. ápr. 15-én.

A Rákóczy-forradalom alatt Enyedet és a kollegiumot ért minden csapás őt is sújtotta. 1704-ben virágvasárnapján részt vett azon küldöttségben, mely a császári tábornok Tige megkérlelésével volt megbizva. Ismeretes azon szomorú esemény, mely szerint a város és a kollegium áldozatul estek egy nemtelen katona boszujának.

Pápai és családja életveszélyek között megmenekedtek és Nagy-Bányán várták be a vihar elvonulását. 1709-ben ismét visszatért Enyedre, hogy a Collegium felépítésében közreműködjék, de Károlyi Sándor fővezér parancsára ki kellett vonulnia Enyedi Istvánnal együtt és ismét bujdosnia kellett Nagy Bányán, Szathmárt-Károlyi Sándor Pápai számára Szathmár-Németit rendelte tartózkodási helyül. Ott a lakosság adott „kevés húst, búzát, szénát, de sok átokkal adták“.

Károlyi Sándorné, a nemesek és papok „kevés hire után“ igyekeztek vele megismerkedni „és adtak fát, búzát.“

Ekkor a fejedelemhez fordult kérő levéllel a bujdosó tanárok és tanulók segélyezése végett. Erre Rákóczy Ferencz Munkácsról 1709. nov. 10-én megrendelte, hogy Dobozy István debreczeni bíró Enyedi István és Pápai Ferencz enyedi professoroknak adjon 600 hrénes forint summáig sőt, „annak felette bönificálja 300 kősóval.“ Erről Pápai 1715 ben Teleki Sándornak azt írja, hogy a dica pénzből kapott 600 frtot; ebből 100 frtot 5 deáknak adott; a többit megosztotta Enyedi Istvánnal.

Később azzal gyanúsították Pápaikat, hogy ezen pénzt az enyedi Collegiumnak járó debreczeni taxából vette fel, de ő kimutatta, hogy a dica pénzből fizették; a tanács nem adott pénzt, mert „obligatusnak többé nem ismeri magát.“

Amint Enyeden ismét megnyílt a kollegiumi tanfolyam: Pápai Teleki Sándorral buzgó tevékenységet fejtett ki az intézet újjászervezésére; megrongált vagyoni ügyeinek rendbehozására. Erre az időre esik a már említett zürichi, lejdai stipendium és az elbeszélendő angol pénz megszerzése.

De már a vész és bujdosás napjaiban is kiterjesztette gondjait a tanulókra s külföldön keresett stipendiumot számokra. Bod Péter idézett munkája (II. 288. l.) közli Pápaiknak a református külföldi egyetemek senatusaihoz intézett megható szép levelét, melyben Erdődi István tanulót ajánlja pártfogásukba „quia qui hic musas nostras respiciebant exilio, morte, vinculis, ita a nobis submoti sunt Patroni, ut vix in dies in loco nobis victitare integrum sit tantum

obest, ut perque studiorum causa profectus viatico debito munire liceat“ (1706 aug. 11.)

Ugyan ezen év július 6-án ajálja Jáblonsky Dániel Ernőnek *Satzfalvy György* tanulót, aki „gemulos inter nos cum lacrymis legit“, hogy a porosz királynál juttassa segélyezéshez egyetemi tanulmányaiiban.

1708. május 23-án kelt levelében Dictionáriumát a porosz királynak: I. Frigyes Vilmosnak ajálja, dedicalja „motus tot Regis beneficiis.“ Kéri a királyt, hogy „grati animi pignus hunc accipe Rex potentissime!“ Ezen szép latinsággal és emelkedett szellemben irt dedicatio elmondja azt is: mennyi szenvedés és csapás érte az erdélyi reformált egyházát és mennyi halálával tartozik ez a királynak nagylelkűségéért!

1710. óta vette át a collegium vezetését ismét. Mennyi bajjal, küzdelemmel járt tiszte czután — mutatja a Teleki Sándorral folytatott levelezése.

1712 ben jul. 1-én írja, hogy „Enyedi uram még nem jött meg; a prédicálás jól indult, sed quomodo predicabunt, nisi docti et ducti a theologiae professore fuerint? Kár hogy az mélsz úr alatt szakadt nyaka az principium beneficiumnak, mert há a Cauciok elfogynak, nem tudom hová fognak.“ „Most két jó diák jött közinkben, vékony hirem allicitálta őket, becsületes emberek gyermekei az Dunán túl, honnan adjak kenyeret, az úr arról egyszer parancsolt, hogy pro Collegii gloria specialior habeatur ratio, méltóztassék mostan is felölök parancsolni.“

Az agg tanárok mellett, mint Kolozsvári István, Enyedi István (ki távol volt) és Pápai Ferencz még Szigethy Gyula István és Szilágyi Péter működtek a Collegiumnál Pápai utolsó éveiben. Ő maga elaggott és e miatt volt tanításbeli mulasztásai miatt annyi panasz az ifjuság részéről. Nem méltányolták érdemét.

Az örökös paedagogarchaságot élte végeig megtartotta és hivatalától fennmaradt minden gondját fiai pályáinak előkészítésére fordította. Első sorban ezekre gondolt a munkás apa, midőn stipendiumokat szerzett az enyedi tanulók számára.

Legidősebb fia *Ferencz* már 1711-ben megindult külföldi útjára szép összeg pénzzel.

Második fia *Imre* 1716-ban még atya életében indult „a lejdai stipendiumra.“

Harmadik fia *András* „Bandi“, „a nemes“ Nérő Judit gyermeke

ittthon érte meg dicső apja halálát. Már felserdült fiu és igen kedves volt atyja előtt.

Ennek emlékét csinos sophii sorokban dicsőítette, melyek megjelentek a „Justissima adorcá“-ban.

András atyja halála után ment külföldre Pápai Ferencz kívánsága szerint orvosi pályára. „Torcla senectus debilitat animi vires, mutatque vigorem.“ Rajta is beteljesedett. Következett a vég. Előbb anyagi bajokkal küzdött. Mikor a buidosásból visszatért: házát lerombolva találta; fizetése nem járthatott ki rendesen; hátralékait nem fizették. 1711-ben írja Teleki Sándornak: „Házamba a várban nem maradhatok az eső miatt, nincsen mivel magamét megépíthetném, mert eddig ide hagytam volna.“ „Sem alumnusoknak, sem praeceptoroknak nincsen egy pénzüik is.“ A tanítók eltávoznak sat.

1712-ben panasolja Telekinek „ha kegyelmed engem consolál, in tempore esik, mert bizony nem substituálhatok; az minap is 3 buzás asszonyt cántáltam meg . . . mi az sok vagyon mellett csak vesződünk.“ A collegiumtól sem kapott fizetést rendesen. A buidosás alatt 1710-ig ki nem fizetett hátraléka 1301 frt 83 pénzre ment. És ebből 1716-ig még 867 frt 62 dinár követelése maradt.

A Collegium olyan szorult pénzvizonyok közt volt ez időben, hogy 1714 ben 150 frt „restáns pénzben“ Pápainak a Magyarutczában levő Bajtsi-féle házat adta, mely saját háza mellett volt. Ebből tűnik ki, hogy Pápai várbeli lakása, mely a paedagógarchusággal járt, még 1714-ben romban hevert.

Magyarutczai házában halt meg tehát 1716. május 10 én. A tanárok értesíték Teleki Sándort, hogy „mára viradólag három óra tájban esett szép csendes halállal való elaluvása.“ Fiai közül csak András volt halottas ágyánál; a többi külföldön töltötte idejét. Harmadik neje Nyirő Judith özvegyen maradt és férje halála után sztlkséget szenvedett. Egy 1721. augusztus 5 én kelt levélben írja Telekinek: „sok betegségek miatt elnyomorodtam, fiaim felől sem hallok semmit, hogy már megjőnének“ azért folyamodik Telekihez „gabonáért vetésre, füért kevés marháinak.“

IV.

Pápai Páris Ferencz családja.

Első neje *Zöldi Katalin*; nőül vette 1676-ban; meghalt 1685. október 19 én. Gyermekai: *Anna*, *Borbára* Weszprémi Istvánné, *Ferencz* (ez meghalt mint gyermek).

Második neje *Szeghalmi Anna*, Szeghalmi András, birtokos nemes, portai követségben is járt tekintélyes férfit leánya. Nőül vette 1686-ban. Gyermekai: *Ferencz* és *Krisztina*, Nádudvari Péterné. Meghalt 1691. márcz. 2.

Harmadik neje *Nyirő Judit*. Nőül vette 1692. táján. Gyermekai: *Imre*, *András*.

A Pápai család a Ferencz ágán fiaiban kihalt. Pápai Ferencz egyik testvére *Pál* és neje *Herczegszöllösi Mária* hagytak hátra fiutódokat, akik *Hosztásházán* birtokosok voltak.

Ez volt Pápai Páris Ferencz élete története. Azt hiszem: megérdemli, hogy felelevenítsük emlékét azon férfinak, aki nemzetünk és országunk művelődését csaknem egy félszázadon át hazafias szent lelkesedéssel ápolta, fejlesztette, mint tanár, tudós, termékeny író és nevelő stb. A külső nemzeteknél pedig tiszteletet, becsülést és pártfogást szerzett a magyar névnek, a Bethlen főiskolának és Erdélynek. Mert ismerték Angliában, Hollandiában, Helvetiában és Németországban, mint sokoldalú tudóst, derék embert és a külföldi egyetemeket látogató magyar tanulók jeles tanárát. Tudományos és közműveltségi szövetséggé változtatta azt a nemzetközi politikai szövetséget, mely Erdélyt Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében nyugat-Európa protestáns országaival összefűzte. Halálával eltűnt az, ami rajta gyarlóság volt és csak az maradt fenn, ami szellemi.

Ennek adtak kifejezést kartársai, barátai és tanítványai közvetlenül halála után a „*Justissima Adorea*“ című gyűjteményben foglalt panegyrissekkel.

Ő maga azt mondja életéről: „*Proprium jus saepe remisi. Et potius duxi pacis honore nihil.*“

(Folytatása a jövő évi Évkönyvben.)

II.

KÉRÉSZI ISTVÁN ALBUMA.

Közli:
BCU Cluj / Central University Library Cluj

Zlamál Ágost,
főgymn. tanár.

A nagynevű Batthyány Ignác gróf, erdélyi püspök által alapított egyházmegyei könyvtár kézirat-gyűjteményében van egy mult évszázbeli kötésű könyv, mely a következő czimet viseli: „*Album Itinerarum Stephani Kérészi ad exoticas literarum sedes cursum suum dirigentis, atque intra periodum amorum 1717 et 1718 Deo Duce absolventis per Poloniam, Silesiam, Confinia Bohemiae, Superiorem et inferiorem Saxoniam, Marchionatum Brandenburgensem, Ducatum Magdeburgensem, Ducatum Lyneburgensem, Principatum Meclenburgensem, Principatum Hannoveranum, Daniam et Belgium Foederatum, ubi terminative substitit.*“

Kérészi mint protestáns theologus járta be a külföld nevezetesebb protestáns egyetemeit s ha profeszorainak teljesen hitelt adunk — okunk az ellenkezőre pedig nincsen, — jóra való derék és szorgalmas papjelölt volt. Albumába összes profeszorai és külföldi ismerősei irtak egy-egy emlékmondatot. A sok közül ime néhány: „*Nulla sine fortitudine vera sapientia. Hoc posuit doctissimo atque ornatissimo D. Possessori . . . Joh. Rogius Med. et Philos. Doctor et hujus Profess. Ord. H. T. Rector Magnificus Francquerae ad d. Julii XV. Ao 1718.*“ — „*πάντα δοκιμάσετε, τὸ κελὸν κατέχετε. Divino hoc D. Pauli monito praestantissimo Domino Kérészi, moribus, ingenio ac doctrina ornatissimo, Auditori perquam diligentissimo, honoratissimo; sui memoriam commendare, tesseram ac pignus affectus et amicitiae constituere; ac Divinam benedictionem super itinere, vita studiis, ac aeterna felicitate apprecari voluit Campegius Vitringa Phil. Theol. D. et prof. ord. Francquerae a. d. II. jul. 1718.*“ — „*Gaudium Jehovae sit robori vobis. Neh. 8. Aug. Hermannus Francke h. t. Prorektor Acad. Halensis. Halae d. 24 jun. 1717.*“ — Van még számos ily emlékmondat mindkét frankfurti, lipesei, berlini, hallei, magdeburgi, hamburgi, leydeni, wratiszlói, grönningeni, hágeni stb. profeszoroktól és papoktól. Mindezek dicséretekkel halmozzák el a hazájába visszatérő Kérészit.

Legérdekesebb része az albumnak Kérészi úti naplója, melyben a láttottakat és hallottakat adja elő. Érdekes világot vetnek Kérészi feljegyzései a külföld akkori műveltségi állapotaira s egyszerűsödésének Kérészinek egyéniségére. Minden további kommentár nélkül beszéljen maga Kérészi.

„Anno 1717 Hollandia felé utazván, elsöben is *Baraszlóban* lött kis experienciámat, ez okon, hogy valamely részben feledékenységre ne menjen, akartam ide e szerint fel jegyezni.

1. Láttam a Bibliothecakban a régi Pogányok holtok után megégetett testek hamvát s apró tsontotskáikat köbül tsinált apró vedrekben, s olly vedreket is, mellyekben tartattanak azok a drága kenetek, kikkel halottjaikat szokták vala azon Pogányok megkenni. Ezek az eszközök Maszloviában, mely Baraszlótól három vagy négy mértföldre vagon, találtattak egy Hermannus Andres nevü jeles embertül, kinek a fia mostani Baraszlóí Lutheránus Prédikátor, mellyeket az említett helyen levő Hypogaeákban, föld alatt levő börtökban, mint rendes temető helyen tettenek le azok a Pogányok, kik ezelőtt másfél száz vagy közel két ezer esztendőkkel azon a földön lakoztak, mellynek kiásásában sokat fáradozott említett Hermannus. *BCU Cluj / Central University Library Cluj*

2. Láttam olly kést, mellylyol (ha igaz a mit nekem mondotak) a Sidók az ó Testamentomban az Húsvéti bárányt szokták volt megölni.

3. Láttam sok külömb külömbféle drága értznemeket, egy drb Gémánt kövel együtt mesterséges tzifrázattal torony formára egyberakattattaknak lenni.

4. Láttam Indiai Papyrost, azon Indiai irást s tsudálatos Indiai pennát.

5. Láttam olly pénzt, melyet Christus Urunk születésének esztendejében vertenek, s olly tallérokat egy néhány százakat, egymástul mind különbözöket, kereged, hosszu ovalis és négyszegti formára verettettek, mind külön külön levő iskatulyákban letétetve, mellyek Krisztus Urunk után élt Europabeli Tsászároknak s majdnem minden Országok Királyainak pénzei voltak, ezek között voltak ollyak is mint egy nagy tál fenék.

6. Láttam sok formáju öreg és apró tzifra tengeri tsigákat.

7. Láttam és kezemmel tapogattam egy Egyiptomi Aszszonynak avagy Mumiának iszonyu fekete testét egy koporsóban, melly noha ez előtt két ezer esztendőkkel hölt meg, de mivel a régi Egyip-

tusoktól olly erőss hatható kenetekkel vólt megkenettetve, mellyek tsinálásának módját a mostaniak nem tudják, azért minden rothadás nélkül épen vagyon s ezentúl talán két ezer esztendeig is eltart.

8. In Theca Elizabethana láttam olly képet deszkára iratva, melly noha tsak egy volt, mindazáltal ha az ember vagy jobb felől vagy bal felől, vagy egyenesen ellenében állott, három egymástul különböző igen szép ábrázatokat láthatott benne; ez volt emble-mája az egy Istenségben tsudaképen levő Háromságnak.

9. Az három Bibliothecáknak egyikében mondatott lenni a Luther Márton tsismája, melly már régibb két száz esztendősnél, de a sok jeles dolgok vizsgálásában az idő tülem elmúlván és sietvén, elfelejtkeztem megtekinteni.

10. Láttam in Armamentario olly iszonyu nagy ágyukat, pus-kákat, sokféle sereg bontókat, dárdákat és bombákat, mellyekhez nagysággal hasonlókat soha az előtt nem láttam.

11. Láttam más házban olly tsudálatos formájú erőss pántzé-lokat és atzél sisagokat, mellyeknek minden része nem merő hanem hajlongó formában vagyon mesterségesen tsináltatva; ugy hogy az ember felölti magát tetétül fogva talpáig s még csak az ujjainak körmeit is el rejtheti benne, mellyek egyenesen fel állván s emberi ábrázatra formáltattak lévén, midőn hirtelen reájok tekintettem, mint meg annyi eleven testben levő vitéz emberek tsaknem ugy láttattak előttem.

12. Láttam a szárazon és tengeren levő mindenféle nehéz em-beri mesterségeknak, ugy mint Templomok, Tornyok, Malmok épi-tésének, Várak fundáltatásának, Várak megvételének, a bombák és gránátok hányattatásának, Tengeri gallyák egymással való hartzo-lásoknak s több nevezetes dolgoknak formáját, mathematicé tsudá-latos mesterséggel és moddal aprolékos fátskákból kifaragattaknak s lerajzoltattaknak lenni.

13. Láttam egyebütt a várason Crocodilust egy bótnak bóltó-zatjának közepén lánzon függeni; vóltanak mellette több iszonyu nagy csuda állatok is, de tengeren-é vagy szárazon élők vóltanak s név szerint mitsodák, meg nem tudhattam.

14. Láttam a legnagyobb toronyban olly szörnyü nagy haran-got, mellynek a kerületi tizennégy öreg sing vólt, ennél nem sokkal vólt kisebb más harang is, ugyan ezen toronyban.

15. Láttam mindenik Bibliothecában könyveknek nagy sokságát, azok közt sok emlékezetes munkákat, Sidó és Görög nyelven igen

szép írással kézzel iratott Bibliákat; a régi szt. atyáknak könyveiket. Mind a három Thecákban pedig memoriae causa irtam im ezen egy néhány szótat*)

A *Lejdai* Theatrum Anatomicum olly ház, mellybe a tengerben és a szárazon tud. ill. a sok féle Nemzettségek között valami tsoda emlékezetre méltó s tsuda dólgek vagynak nem kis curiositással nagy mértékben bé takarítottanak. A sok raritásoknak neve sürti nyomtatással többre van két arcus papirosnál, mellyeket nem győztem halgatni és nézni, mig végig elő beszélteni s mutogatni akar-tanak előttem; a mint hogy ennyi ujságok Hollandiának több Académiában s akármely városában sohul együtt nintsenek, mellyeknek mint hogy nagyobb részben a neveiket is soha nem hal-lottam, azért a mellyeket meg tarthattam, azok közül im egynehá-nyat ide fel jegyeztem.

1. Láttam Elefántnak fogait, fejét, külön az álla kaptzáit és a négy lábait.

2. Láttam egész Tzethalat, melly még noha tsak olly volt, hogy az annya hasából mettszottenek ki, mindazáltal volt egy néhány ölnyi és nagy vastag.

3. Láttam más Tzethal fejének első részét, mellyiknek a ke-rületi volt mint egy másfél ölnyi. Láttam nagy vastag oldal tete-meit is mellyek egy néhány singnyiek voltak.

4. Láttam Oriásnak szár tetemeit, váll-lapotzkáit és fogait, a foga ítéletem szerint volt olly nagy mint egy nagy ököl vagy egy pénzes tsupor.

5. Láttam Unicornisnak szarvát.

6. Láttam Crocodilust, melly igen irtoztató állat, ismét Tigris-t, Párdutzot s több szárazon élt s tengeri állatokat is, mellyeket nem tudok néven nevezni.

7. Láttam tizenyoltz száz esztendővel ez előtt megholt Mu-miát avagy Egyiptomi aszszonyt, mást is kinek háromszáz eszten-deje, hogy megholt, ezek mindketten rothadás nélkül épen vagynak.

8. Láttam egy meg nyuzattatott embernek a bőrit, melly a fejről, kezeiről s minden tetemeiről egészen levonattatván s teli dugattatván úgy áll fel egyenesen, mint egy eleven ember, a tsontjai pedig azon emberi formában valamint a testében vóltnak (mivel éltében lovat lopott volt) a Medicusoknak hasonló mesterségekkel

*] Szt. Bernárd és szt. Ambrus munkáiból és egy „Roma Subterranea“ cz. műből másolt Kérészi néhány kisebb részletet latin nyelven.

lábra állítottatott lónak tsontjaira vagynak ültetve, mint ember szokott ülni a ló hátán.

9. Más eszerint megnyuzatott is vagyon, ki megtöltetvén egész ábrázatja s szemei ugy látszanak, mint ha eleven volna, a tsontjai pedig (mivel ökröt lopott) az ökörnek a hátára mint a másakra ugy vagynak helyheztetve. Harmadik is vagyon egy férjfü, negyedik egy asszonyi állat, kik mind ketten tisztátalan személyek voltak s a Medicusoktól e szerint nyuzattattak és töltettenek meg.

10. Láttam tengerben hal módra élő vad leánynak a kezeit, mellyek emberi kéz formájuaak vóltnak.

11. Láttam embernek megszáradott egész bőrit, szivét s minden belső részeit és az emberi testben levő tsaknem hajszaál forma vékony inatskákat, mint ha hállo formában vóltnak volna egybe szöve egy deszkázatra kiterítettvén megszáraitattaknak lenni.

12. Láttam az annya hasából ki vétetett gyermeket.

13. Láttam lábaiban s egyéb testeiben levő tekervényes tsontokkal tsudaképen született embert.

14. Láttam olly embert, kinek minden teste a tsontjain egészben meg vagyon hasogatva, de megkenettvén rothadás nélkül vagyon.

15. Láttam Muszka nyilat és hadi Musikát, mellyek mind ketők igen mesterségesek vólta.

16. Láttam a Muszka Barátoknak tsudálatos tsúfos süvegeket.

17. Láttam Persiai kesztyüt és a meszsze levő ismeretlen Nemzetsegeknek tsudálatos tsúfos öltözefeket.

18. Láttam legalább 30 ittész öreg kondérokot, mellyekben a régi Pogány Romaiak a megégetett hólt testeknek hamvát szokták vólt a föld alatt levő temető bóltokban tartani.

19. Láttam ugyan azon Pogány Romaiaknak mesterséges lámpásokat.

20. Láttam olly gyertya tartókat, mellyekben az említett Pogány Romaiak in Hypogacis, a föld alatt levő temető bóltokban a hóltak mellett égő gyertyákat szoktak vala le tenni; melly gyertyák a Physicusok szerint ez okon hogy a külső levegő égtől nem háborgattattanak, száz vagy több esztendők múlva is égve találtattak meg azon bóltokban.

21. Láttam tengeri iszonyú nagy tsigát.

22. Láttam tsudálatos mesterség által valóságos kővé változtatott kenyeret, és sok jeles metallumokat.

23. Láttam a Norvégiai házaknak igen mesterséges formáját.

1. *Amstelodámban* a város háza mindenképen olly subtilis épületű jeles nagy ház, mellynek mását nem láttam. A felette levő toronyban olvastam meg harmintzhét harangokat, a hármok ezek között Magyar Országban levő akármelly közsárosi öreg harangoknál sokkal nagyobbak, a többek egymásnál gradatim mint kisebbek; vagyon penig annyi hely üressen a toronyban, hogy még két annyi számu harangok elférnének benne; ez penig hogy hiteles legyen, így kell concipiálni, hogy ezek a harangok nagy sűrűn vagnak mind egymás mellett fel függesztetve és mindenikhez vagyon kívül nem belül egy ütő tsináltatva, mint az óra szokott lenni; ezen vas bunkók alól tsudálatos mesterséggel elrendeltetett olly vas vesszőkűl vónattatnak, hogy minck előtte az óra vagy fertályt ütne, a sok különböző hangú harangokon, mint meg annyi hurokon, mindenkor szép éneki notát vernek el. Illy éneklő órákat penig Belgyiumnak több városiban is, mint Lejdában és Groningában, s ezeken kívül Berlinben melly a Prussiai király lakó helye, úgy Hamburgban is láttam.

2. Midőn ezen toronyban vólnék, láttam az említett Város háza legfelsőbb s magasabb contignatiojában három nagy tó vizet.

3. Voltam a Sidóknak Synagógájokban szombat napon ugyan Amstelodamban, melly házhoz sok száz Sidók ad Sacra fel gyülekeztenek vala, holott az Aszszonyok vóltanak mind nagy magasan befedett ortzával olly ernyős karban, hogy magokat is alig lehetett látni. A térflaknak ide alatta vólt a ceremóniájok, hogy mind a Papok s mind egyebek nagyok és kitsinyek egy darab szurkos vastag vásznat borítottak a fejekre; mindeniknek költsal nyiló ládatskája van a maga ülő helyében, mellybül némelleyek könyveiket kivévén leültenek s fel szóval imádkoztak, sokak csak magokban zúgtanak, sokak egy s más dolgaikról társaikkal beszéltek, sokak alá s fel és szüntelen ki s bé járván egy másra vitsorgottanak nevettenek; a Papok is nevetvén úgy beszéltenek s hijjábavaloskodtanak egy mással. A ki penig predikált, noha nagyon kiáltott s erőssen gestált kezeivel, de senki feléje sem nézett s nem hallgatta s nemis lehet hallani, mert a népeknek iszonyu nagy zúgása úgy el nyelte a szavát, hogy magam a széki mellé állottam akarván valamit hallani, de tsak néha jött confuse valami kis hang a fülemre; úgy hogy mint valamelly sokadalomban vagy szorgos kortsuma háznál egészen olly hatbató zúgással és toloskodással vagnak a synagógában.

Két gömbölyű fára tekert gyóltstra vagynak iratvák a törvényeknek igéi, melyet a Papok magassan a magok helyén ki terítették, s egy közülök két kézzel a két fán fogva a meg iratott vásznat megszöve fel nyújtotta, hogy minden lássa: s háromszor meg fordult a vásznat fenn tartván, s ekkor mindenik háromszor nagyot kiáltott. Ez meg lévén, viszont ki ki elébbeni majmoskodásához látott.

4. A Strutz madár felől halottam egy Belgátul, hogy az Indiában (az honnan ők mint magok örökségébül esztendőnkint sok kintset hordanak) akármelly magas lovas embernél nagyobb s akármelly futó paripánál futobb madár légyen; kinek tojása Amsteldamban nem ujság és raritás. Illy tojásokat együtt látván, a legnagyobbiknak (mely vólt mint egy két pénzes tsupornyai nagyságú) midőn kérdeném az árrát nékem három forintra tartották.

Berlinben láttam egy rettenetes nagy Bibliothecát, melyet a mostani Királynak Vilhelmusnak a Nagy-Attya esztendőnkint bizonyos száma summa pénzt rendelvén mindenféle jó könyveknek egyúttal s másunnan való bé szerzésére sok esztendők alatt nagy curiositással emelt fel. Ebben minden könyvek aranyasok, úgy hogy bé menvén a házban a nagy fényességet látja az ember mindentelé. Itt láttam Geographiához való egy nagy könyvet, melynek levelőinek nagysága tsak nem mint egy nagy ajtó.

Ezen házbul a Thecarius vitt másba, mely ház tellyes vólt ez előtt sok száz esztendőekkel egynehányféle nyelveken igen szépen iratott nagy öreg könyvekkel, holott előmben adott egy Deák Bibliát, melyet nyomtatás formában való szép irással irott Második Ottó Tsászárnak leánya, mely irás (a mint az Historicusok ezen Tsászár életének idejét bizonyosan írják) vólt kitsiny hijján nyolczadfélszáz esztendő.

Rhoterodámban (melly nagy emlékezetti Erasmus Rhoterodamusnak benne lött halálárul igen hires város az Hollandiai nagy városok között) az Antiquitásokban egyebet nem láthattam, hanem említett Erasmusnak (ki a Reformationnak idejében élvén a kegyes lelkű Reformatorokhoz nagy hajlandósággal vala s a Reformatiot némelly részben promoveálván több Barát társaitul ez okon igen meg utáltatott vala) a piatz közepin egy kő oszlopnak tetején magas szürke Barát formában köbül ki vágatott képét, mely a kezében egy nagy könyvet ki terjesztve tart.

Láttam a *Franquerai* Academiában egy házban azon Acade-

miának fundáltatásától fogva ottan élt minden Professoroknak képeiket külön külön ad vivum le festetteknek lenni nagy rájárási vonatott vászra, kinék kinék neve és tisztje, ki mit tanított legyen nagy betűvel a vászra környékére irattatván; melly kárpitokkal avagy képekkel a nagy háznak faljai a padlástól fogva a földig egészen bé vágnak borítatva, mellyeket midőn környül szemlél az ember, nagy gyönyörűséggel imaginálja magában, mint ha azok a sok bölts lelkek oly nagy sereggel eleven testben állának előtte. Ezt magam majd mindenek felett való leggyönyörűsebb spectaculumnak tartottam, látván a többek között nagy hírt Coccejust, Amesius, Maccovius, Arnoldust és Pasort etc.

Ebben az házban két dolgot szoktak véghez vinni: 1. Ebben szoktak Doctorálni. 2. Ebben szokott a Professorok által a Magnificus Rector tétettetni.

2. Láttam ugyan Franquerában egy jeles Theatrumot, mellyben estve késő gyertya világnál tsudálkozásra méltó nevezetes játékok mentenek véghez. A Theatrum volt egy házban egy nagy kárpittal ideig elrekesztve a nézőktől, melly kárpit felvonattatván, mint egy nagy széles száju kementzébe egy esett néznünk, mellynek a környéke belől égő gyertyákkal rakva volt.

I. Ennek közepire kijött egy kis emberke, melly tsak egy arasznyi volt; ehez a játékos ember hozzá szólván, annak igen nevetséges tréfás szókkal felelt meg s beszélt vele mind végig; az egész játékban mint egy comediás bolond modjára sok féle nevetséges játékokat indított, a tánczra ottan ottan kijövő magához hasonló apró emberek között.

II. Ez után jöttek elő ketten férfit s ketten aszszonyi ruhában, azomban a játékosok magok ide ki a házban hegedülvén, a hegedü szóra egymás kezét fogta mind a két pár, s mint valamelly Nemessék egészben oly moddal járták a tántzot a hegedü szón. Ezek elmenvén az emberek szemek elől más jelesebb tzifrább személyek egynehányan jöttek elő, hasonló mesterséggel nagy soká tántzolván s változtatván a tántzot, a hegedü szón.

III. Ezek elmenvén jött elő egy pár kavallér, kik sokképen változtatták a tántzot, a tántzolás közben messzéről hol oldalt, hol háttal, hol máskint öszve ütköztvén, kiknek az említett bolond nekik futván mind kettőt úgy kirugta a Theatrum közepiről, hogy azt se tudtuk hová löttek, de azontul viszont mind ezek s mind egyebek egy nehányszor előjöttek a tántzra.

IV. Jöttek elő négy vagy öt lovas katonák, kik alatt a lovak (mellyek tsak egy ürgényi nagyságnak voltak) a hegedű szó szerint mesterségesen eljárták a tántzot.

V. Ezek elmenvén, jöttek elő ollyak, kik égő fáklyákat tartván kezekben, tántzolván azokat cltsapták, s a fordulás közben viszont egymás közt meggyújtották.

VI. Másodsor a lovasokkal együtt jött elő a tántzra egy négylábu rut hosszú farku állat, kit hogy a bolond meg ütött tántzolván oly szikrázó s lángoló tüzet okádozott, hogy a tántzolók kezében levő világot mind elöltotta; a bolond pedig szüntelen festegvén a hegedűsökkel több sok tsintalanságokat is vitt véghez s cum venia lectoris irom, a Theatrum közepin sokszor nagyokat ütött s elbűjvén megint elő ugrott.

VII. A tántzolás után le botsáttatván s kis idő mulva megint felvonattatván a kárpit, a tengeri haboknak iszonyu nagy babzási s a vitollás nagy gallyáknak a habokra való felemelkedéseknek s le bocsátkozásoknak formája olly világosan előnkbe tétetett, valamint a tengeren szokott lenni, a felett a hadakozó gallyáknak a tengeren egy mással való ütközeteknek s a megtörött gallyának a tengerben való el sillyedésének formája. Ezek pedig nem mint a kép szokott lenni a falon tsak leírva, hanem mind a víz s mind a gallyák szüntelen való mozgásban voltak. A víztől pedig néha a tengeri leány néha a tengeri eb, és hol más tsudák vetődtenek fel s kis idő mulva megint el bukkottanak.

VIII. Legutólszor fel vonattatván a kárpit, nagy magasrul botsáttatott le a Theatrum közepire mint egy négy szegű nyoszolya vagy öreg láda forma kimondhatatlan fényes ragyogó eszköz, melly mint ha külömb külömbféle drága kövekkel rakott merő aranyból vrettetett s kívül belül sebes lángoló tüzrel beborított volt volna ugy látszott előttünk, úgy hogy eunek gyönyörűséges szépségét mint láttam concipiálhatom, de pennámmal semmiképen le nem írhatom. Ez pedig mondatott minékünk a játékosoktól a régi Jérusálemnek néminémüképen való formájának lenni, melly viszont a Theátrumról fel vonattatván a kárpit le botsáttatván előlünk el nyészett.

Harlingában láttam olly nagy tengeri hajót, mellyben négy contignatoria voltak épittetve a házak, mellynek az orrára a tengeri fő hajós mester paripán ülven fából mesterségesen volt ki mettzetve.

2 Ugyan itt láttam a tenger felől való kapu tornya ablakában fából faragtatott egy embert, kinek a kezében levén egy vas bunkó, valahányat akar az óra ütni, előtte fél órával a kezében levő vas bunkóval mindenkor ugyan annyit üt egy harangon, melly ütésben nem csak a keze, hanem a dereka is mozgásban vagyon, mintha eleven volna.

Hamburguban láttam egy olly nagy hajót, mellyen tizen-nyóltz, mást mellyen husz, harmadikot, mellyen huszonnégy ágyúk voltanak kirakva, a lövésre mindenik környül elégséges tágasság levén.

2. Ismét vissza jövöben láttam ugyan itt a derekában már fel állítottott egy olly iszonyu nagy uj hajót, mellynek egyik oldalán is huszonnégy, másikon is annyi ágyúk helyei voltak, még pedig mind két felől két sorban úgy mint a tetején és közepin voltak az ágyúk fészkei, úgy hogy az egész gallyában ötvenhat ágyúk vagy öreg taraszok illendöképen fel fértenek. Ez ilyen öreg gallyák pedig rettenetes sok ezerekben vagynak, úgy hogy a mellyen át visszafelé jöttem, csak közönséges formájú nagy gallya volt, mellyen két taraszknál több nem volt; mégis öt ezer forintjában állott a hajósnak.

Utólszor a *Frisiai Provinciában* ugyan *Francquerában* láttam még ezeket.

1. A Várason kívül sétálván midön szemléluém, hogy a Belga Asszony nagy öreg réz rotskába fejné a tejet, melly rotska volt mint egy tizennégy vagy tizenöt ittzés, már teli lévén az edény, kérdettem tüle, hányszor feji azt teli napjában a tehenétül? s azt mondotta, hogy háromszor. És így Belgiumban a kövér s nagy tehéntül, (mellyek rend szerint való nagyságának s kövérségének sohul semmi országon levő tehenekben mását nem láttam) egy nap meg fejnék negyvenkét s negyvenöt ittze tejet ama tritum szerint: *Quadráginta duas bos fert Hollandica justas*; a kik pedig bővebben experiáltak, azt mondották, hogy ötven ittzét is megád az igen jó tehén, mellynek rend szerint való árra hetven s nyóltzvan forint.

II Továbbá a disznóknak sokkal inkább mint a teheneknek nagysága olly rendkívül való, hogy sem vad disznókban sem más féle hizlalt sertésekben soha ingyen se láttam mását; magam beszéltem az emberrel, a ki ez elöttünk levő vásárban Francquerában szinte akkor vett száz forinton egy pár sertést és midön tsudálva

szemlélném a sok sertéseknek iszonyu nagyságát, szava hibetű bets, ember levén azt mondotta, hogy immár öltű ő oly nagy disznű, mellyben vűlt hatszáz font hűs.

III. Láttam mint kortsolyáztnak a Belgák a jégén. A kortsolyának (melly tisztá atzélbűl vagyón, majd tsak oly vastagra tsinálva mint egy sarlónak a toka) szánka formában elől fel van horgasztva az orra. Erre a vékony sarku czipűben mind asszony, leány, férjű elegyesleg fel állván s magát meg rűgván, minden kézbéli istáp nélkűl oly sebesen megyen a jégén, mint valamelly futó paripa. Ezt peng nem tsak az éretlen ifjű tseléd mint itt, hanem huszonűt harminz esztendűs házas koros emberek is mind feleségestűl ki menván, s a mezűt és réteket egy nehány százan ellepvén minden nap oly szorgalmasan követik, mint ha ugyan szakványt vetnék rájok; sűt még a Professorok közzűl is a kik ifjabbak a tanitástűl két három nap megszűnvén, szinte egy kortsolyáznak mint a Deákok; ezen multság tisztességésnek tartatván közzűttűk.

Élnek peng ezzel hasznos végre is, mert három négy mértűldre s még Groningában is (melly Francquerátűl 14 mértűld) ha kinek mi dűlga van, a mit terhűl viszen, kezűbe fogván, sokszor tsak kortsolyán mégyen, és három óra alatt el mégyen annyira rajta, mint nyárban hajón egész napestig, melly sebes futásban a parányi vason, hogy el nem esvén mindenét őszve nem tűri, szűrnyű álműlkűdásra méltű.

Mondják a Professorok, hogy ez előtt egy nehány esztendűkkel igen erűs tél lévén a tenger is Amstelodamtűl fogva egész Hamburgumig s továbba is egy meg fagyott, hogy Francquerábűl s mindenűnnen szánkákön és kortsolyákön szélteben járták a tengert egész Amstelodamig, szánkákön peng ha mi nagy dűlgok vűlt, Hamburgumba is lejűttenek. Amstelodam peng Hamburgumtűl fogva vagyón nyoltzvan mértűld.“

III.

Az intrégáldi havasi Gyopár- (*Gnaphalium Leontopodium* L.) telep

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Írta :

Csató János.

Alig van Európa florájának még egy szülöttje, mely nagyobb figyelembe részesülne, s az általános érdeklődést maga iránt hasonló mérvben felköltötte volna, mint a havasi Gyopár.

Virágjának alakja hasonló egy csinos kis ezüst érdemjelhez, s tán ennek következtében, s azon okból, mivel nem hervad el, választották, mint a havasok, s magasabb hegyek nehezen hozzáférhető mészköszikláinak lakosságát, a turisták kedvencz jelvényükkül s ezen körülmény oly sajátos vonzó hatást kölcsönzött neki, mely a mithologiai szirénekéhez hasonlólág, mely a halandó embert a tenger ösvényébe csalogatta, vonza a turistát fel a magasba, veszélyes nyaktörő helyekre, hogy birtokába ejthetvén mint merész kirándulásának jutalmát és jelvényét, kalapjára tűzhesse ; — de azok is, kik nem lelik örömeiket a havasi fáradságos kirándulásokban, szívesen vásárolnak meg egy kis csokor havasi Gyopárt emléktül azon vidékre, hol ezen fehér tündére a növényvilágnak tenyész, s ezért elárusítása több helyen a szegényebb lakosoknak csekély keresetül szolgál, ezen kívül képeket is készítenek belőle, melyeket drágán megfizetnek, minek következtében helyenkint, ha lehet ezen kifejezést használni olyan Gyopár-vadászokat lehet találni, kik összejárják mind azon helyeket, hol ezen virág tenyész, s a mennyit találhatnak belőle, mind összeszedik, hogy a megirt módon értékesíthessék.

Ilyen gyűjtőkkel magam is találkoztam a Brassó közelében lévő havasokon.

A havasi Gyopár, mint neve is jelzi, a havasokon és magas hegyeken tenyész ott, hol a hegységet mészkő vagy mészkőtermő sziklák alkotják.

Hazarészünkben a Rétyézátnak mészkőzetű részében a Bucsecsen, Nagy- és Kis-Király kövön, a fogarasi havasokon több helyen, a Szurdon, a radnai havasokon, Csikban, a Nagy-Hagymás és Öcsem mészkő hegylánczolatán, továbbá a Cszakáson terem, találta még Vidránál Dr. Simonkai.

Valamennyi helyen, nehezen megközelíthető helyeken elszórtan, s többnyire szálonkint tenyész, — sok helyet nagy fáradsággal kell következőleg annak bejárni, ki nagyobb mennyiséget kíván gyűjteni.

Egészen más viszonyok között diszlik a havasi Gyopár a czikk elején megszavazott helyen s ezért tartom érdemesnek ismertetését.

Intrégáld község határán, a meredek mészkő sziklafalak által alkotott szép intrégáldi szorosnak alsó végénél „Lá tiné“ (a sárnál) nevű helyen a jobb partilag kiemelkedő hegyoldalt gypsöznyeg borítja, melyből csak elszórtan emelkedik ki egyes sziklatömsz.

A lankásabb helyen egy kisebb terület szántóul használtatik, melyen tengerit (törökbuza) természet tulajdonosa.

Ezen gyepes hegyoldalon tömegesen és dűsan diszlik a havasi Gyopár kis bokrok alakjában, miután egy gyökérből hat, nyolcz sőt több virágszál nő ki dűs virágokat fejlesztve. Ugy tünik ezen helyen előjövetele, mintha mesterségesen rendeztetett volna be egy Gyopár telep, különösen azon okból, mivel itt nem a sziklákön, hanem az aljból fel a tető felé gyepes oldalon nő, még pedig olyan csekély magasságban, hogy tözsomszédságában a törökbuza diszlik, s így ezen hely lehet azon legalantabb fekvő pont, melynél alantabb fekvő helyen alig található még valahol, mi oly érdekes jelenség vármegyénk florájában, miszerint érdemes arra, hogy évkönyvünkben közöltessék.

Előjön még a remetei Tyéja nevű szorosban, itt azonban már csak egyes szálakban nő nehezen hozzá férhető meredek mészszikla falakon.

Még közölte a havasi Gyopárnak vármegyénk területén való előjövetelet Baumgarten Károly 1816-ban megjelent Erdély növényeit leíró művében következő kifejezéssel: „in comitatu Alba inferiori post Felső-Gáld“, mit Fuss Mihály „Flora Transsilvaniae excursoria“ című művében anélkül, hogy magyarázatot adna, de Baumgartenre hivatkozva Bulzu Géldsi névvel helyettesíti, így pedig egy nagy mészszikla neveztetik nevezett község határán.

IV.

APULUMI MARADVÁNYOK.

(Egy tervrajzzal és 4 képpel.)

Ötödik közlemény.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Irta :

Dr. CSERNI BÉLA

főgymn. r. tanár.

Bevezetés.

Midőn ásatásainknak hatodik cyclusában elért eredményekről jelentést tenni szándékozom, nem teszem azt minden aggodalom, sőt tán nem is minden esüggedés nélkül, mert nem csak a felmutatandóknak kevés volta, hanem többféle kedvezőtlenül ható tényezők közbelépte folytán, jelen munkálatom a talán elvárt eredmény kellő színvonalától sokkal alább maradt.

Habár ez ügybeni buzgalmam egyáltalán nem apadott, azért mégis kedélyállapotom különböző okok miatt egyszer-egyszer kellemtelen nyomás alatt szenvedett.

A kedvezőtlen és azután beálló kedvezőbb körülmények csak úgy hullámzottak lelkem körül, mit különben jelentéséből is könnyen kiolvashat a figyelmes olvasó.

A legfőbb baj azonban most is a pénzhány volt, mely miatt ásatásainkat az 1894 iki április havától egészen a mostani év május haváig nem folytathattuk s ugy a mult évi szép ősz lefolyt anélkül, hogy e téren valamit tehettem volna.

S most, midőn végre f. évi május hava 11 én ásatásainknak hatodik cyclusát megkezdettük, mindjárt junius 30 án tartandó közgyűléstünk küszöbén is állottunk, ugy, hogy csakugyan ügyekezmem kellett e rövideden kiszabott idő alatt a munkát siettetni, hogy évkönyvünkben is legalább valamit felmutathassak.

Bizton remélem azonban, hogy az ezen ügy iránt érdeklődő tisztelt olvasóim elnézéssel lesznek mostani jelentésem silány tartalma iránt, annál is inkább, mivel könnyen beláthatják, hogy négy-öt hét alatt a szabadban szélben és esőben, melegben és hűvösebb időjárás alatt ásatni, a kitért épületrészleteket késedelem nélkül felmérni, lerajzolni, a rajzokról évkönyvünk számára elichéket készíttetni, a talált tárgyakat elrendezni, elhelyezni s leírni s mindezeket ugyanazon rövid négy hét alatt ugyszólván egy lélegzetben s a mi fő, kifogástalanul sajtó alá rendezni, az bizony nálamnál sokkal ügyesebb emberre

nézve is sok lett volna egyszerre; de mindazonáltal a tanév végén összehalmozott hivatalos elfoglaltságom daczára, minden szabad percemet ezen ügynek szenteltem, s így aztán még is tudok némi eredményt felmutatni.

A fennebb említett nyomasztólag ható körülmények közé számítom először azt, hogy Nagyméltóságú Eötvös Loránd báró volt vallás és közoktatásügyi m. k. minister urtól egyletünk elutasító választ kapott azon folyamodványunkra, hogy elődjének nemes példája szerint ő is kegyesen némi pénzsegélyt nyújtson egyletünknek az ásatások folytathatására; de kérésünk benyújtása után lefolyt fél év mulva tagadó választ nyertünk, a mennyiben a kultusminister ur tárczájában ily czélokra való fedezetet nem talált.

Hogy ezen szomorító körülmény mindnyájunkra, de leginkább én reám az önzetlenül működő szolgára lesújtólag hatott, az bővebb magyarázatra nem szorul.

Ezen szomorú tényezőt egyensúlyozta azonban némileg azon kedvező körülmény, hogy a cs. és kir. katonai kincstár, midőn az ásatási területet magában foglaló kertet a régi bérlőnőtől átvette, egyletünk, illetőleg ásatásaink ügye iránt a legnagyobb önzetlenséget és előzékenységet tanúsított; szabad rendelkezésemre bocsátván a terjedelmes kertnek bármelyik és hármekkora részét, hol ásatni akarok.

Kedves kötelességemnek ismerem tehát első sorban a helybeli várparancsnok Méltóságos *Kirchhammer Sándor* cs. és kir. vezérőrnagy urnak, valamint a cs. és kir. várépítészeti volt igazgató Nagyságos *Rieger Ferencz* alezredes, ugyszintén a kertnek közvetlen gondnoka cs. és kir. őrnagy *Petrovits János* és nem kevésbé a cs. és kir. kezelő hadnagy *Weiss Károly* uraknak e helyen is egyletünk nevében, valamint saját részemről is pártfogásuk és nagyrabecstüendő támogatásukért legforróbb köszönetünket kifejezni.

E férfiak egyletünk történetében becses és maradandó emléket biztosítottak maguknak szives és barátságos jóindulatuk által.

Borúra derü következett, midőn f. évi ápril 22-én tartott választmányi gyűléstünkön teljes őszinteséggel bevallottam, hogy Alsó-fehérvármegye nemes közönsége által ásatási czélokra nyújtott és épen csak azelőtt megis érkezett 100 frtnyi összeggel a munkások drágasága miatt*) nem merek hozzáfogni a munkához és indítványoztam, hogy a kir. törvényszék Nagyságos elnöke *Nemes Sámuel*

*) Egy munkásnak napi bére akkor 80—90 kr. volt s így naponként 10 munkást véve, 11 nap alatt teljesen felemésztetett volna a 100 frt s e mellett a 11 nap alatta kiásandó nagy területtel szemben, vajmi keveset végezhattünk volna.

ur kéressék fel arra, hogy kieszközölni kegyeskedjék, hogy a helybeli börtönben levő rabokat igénybe vehessük az ásatási munkálatoknál, mire ugy a főntisztelt kir. törvényszéki elnök ur, mint az ezen ügyben illetékesebb közeg a kir. ügyész Nagyságos *Csiky László* ur is azonnal készeknek nyilatkoztak a kir. főügyészségnél a kellő lépéseknek megtételére az iránt, hogy engedélyt nyerjünk bizonyos számú rabokat igénybe vehetni.

Alig telt el 8 nap, s már meg is volt az engedély, mert Nagyságos *Kozma Gyula* kir. főügyész ur mint művelt lelkű egyéniség, jól felfogván a helyzetet, rögtön megadta a kért engedélyt, miért is egylettünk neki is nagy köszönettel és elismeréssel tartozik.

De ekkor, mikor a munkához foghattunk volt, már május hóba léptünk át és így ezen valóban igen előnyös tényező daczára, az idő rövidsége miatt sokat még sem tehattünk.

Eleinte naponként 6 rabot alkalmaztunk, mikor ezek betanulták kellő óvatossággal az ásatást gyakorolni, hozzájuk vettünk még kettőt s midőn azok is már felismerték feladatukat, végre a dolgozóknak számát újból gyarapítottuk kettővel, úgy hogy mai napig naponként 10 munkás dolgozik.

A kinék fogalma van az ilyenmü ásatások kényességéről és nehézségéről, hol minden földhányásnál, minden ásó, vagy kapavágásnál vigyázni kell, az igen természetes- és helyesnek fogja találni, hogy a szabályos, óvatos ásatás kedvéért csak 10 embert alkalmazok naponként, szívesen lemondván a rövid idő alatt több ember igénybe vétele mellett, talán nagyobb területnek való feltárásából származható, — de bizonyára igen kétes — dicsőségről.

Hogy azonban eljárásom az ásatások vezetése iránt helyes és czélszerű s e mellett a ráfordított költségek arányában kellő és dús eredményt hoz létre s egylettünk tekintélyét emelheti, azt szakértők elismerték, kik ugy az ásatás helyszínén, valamint muzeumunkban is jártak, s ezek közt ez alkalommal kiemelem főképen a következő hármat u. m. Dr. *Kuzsinszky Bálint* budapesti tanárt, Dr. *Schneider Robertet* a bécsi cs. kir. régiségtár igazgatóját és *Teglás Gábort* tud. akad. levelező tagját, dévai reáltanodai igazgatót, kik a mult évi nyár folyamán tüzetesen megvizsgálták működésünk színtereit.

Ugy gondolom, hogy a legpessimistikusabb kritikus is elfogadhatja e három uri egyénnek ítéletét, mert szakismeretüket annál inkább is el kell ismernünk, mennyiben Dr. *Kuzsinszky Bálint* az óbudai „Aquineum“ ásatásának több év ótai vezetője és jeles ismertetője,

mig Dr. *Schneider* Róbert ur nem csak a bécsi cs. k. régiségtár igazgatója, hanem mint a „Carnuntumi“ társulat jeles tagja, a Petronell melletti „Carnuntum“ ásatásait is igen jól ismeri, s *Téglás* Gábor ur pedig, ki nem csak a régészettel általában sok esztendő óta jeles sikerrel foglalkozik, hanem Király Pál társával Sarmizegetuza ásatásait is vezette. Ezen urak elismerték egylettünk sikerdús eredményeit, és ez is már bőven elég, ide nem is számítva azon bel- és külföldi tudósokat, kik mindnyájan nagy elismeréssel nyilatkoztak egylettünk működése iránt.

Azért is emeltem ki a többi közül a fennevezett urakat, mert a mienkkel analog maradványokkal foglalkoznak, itélettük annál jogosabb: Aquincum és Sarmizegetuza majdnem egykoru, Carnuntum pedig csak valamivel idősebb város mint a mi Apulumunk; ennél fogva az összehasonlítás és megítélés igen könnyű és természetes.

A most lefolyt, rövid 4 hetet magában foglaló hatodik cyclusban feladatom volt ásatásainkat úgy vezetni, hogy az ásatási területet képező kertnek északi szögletéből kiindulva, az ettől délre fekvő, tervrajzunkon I. II. XXV. XXIV. IX. XXIII. XXI. és XX. számokkal jelölt pontokkal összekössem, azaz ezen körülbelül 600 □ méternyi területet feltárjam és tüzetesen átvizsgáljam.

A kert északi szögletpontja a fent említett, alaprajzunkon római számokkal ellátott, régebben feltárt épületrészletektől körülbelül 48 méternyi távolságban fekszik; a mint a jelentésemhez csatolt alaprajzból látható ezen régebbi részletekfelé már 21·10 méternyi távolságot legyőztünk s így remélhető, hogy a most megkezdődött hetedik ásatási cyclusban az összeköttetés meg fog történni, mi által ugyszólván Apulum egy kis városrészének topografiáját fogjuk nyerni.

Az előttünk fekvő évkönyvünkben leirt ásatások tehát az 1895. május 11-én megkezdett és az 1895-ki június hó 12 én befejezett időtartamát foglalják magukban.

A jelen füzethez csatolt alaprajz készítésénél úgy jártam el, hogy csak az ujonnan feltárt részletet rajzoltam le és tájékoztatás végett a régebbi alaprajzból csak annyit vettem fel, a mennyi megmutatja, hogy ettől minő irányban és minő távolságban fekszik a mostani ásatási terület.

Ha a szives olvasó e tekintetben magát tájékoztatni kívánja, akkor ne tegyen egyebet, mint vegye elő a mult évi évkönyvünkhöz csatolt alaprajzot, illeszse a mostani alaprajzon a megfelelő római számokkal ellátott pontokat egymásra s rögtön megfogja tudni a

mostan feltárt részletnek a régebbihez való viszonyait. Az eddig gyakorolt eljárásomtól, hogy t. i. minden évben mindig az egész alaprajzot vettem fel, csupán azért tértem el, mert a régi és amostani alaprajz között lézag maradna, s az alaprajz több tért — illetőleg nagyobb clichéét kívánna és ennél fogva elkészítése drágább lett volna.

Ezen eltérés tehát a pénz megkimélése miatt történt, anélkül, hogy az egészre nézve nagyobb hátránnyal járna: majd jövőben több lesz ebből is.

Ásatásunk hatodik cyclusában körülbelül 300 köbmeter földet emeltettem ki és hordattam halomra, mi által körülbelül 305 négyzetméternyi épületterület került napvilágra.

Ezen rövid cyclus alatt csak nagyon kevés tárgyat találtunk, melyekről különben jelentésem más helyén valamivel többet fogok mondani.

Hogy csakugyan kielégítő eredménnyel folytattuk az ásatásokat, azt a szakirodalomban megjelent bírálatokból is tudhatjuk meg, mely bírálatok közül első sorban az „Erdélyi Múzeum“ cz. folyóirat XI. kötetének IX. füzetében 617—620. lapjain megjelent ismertetést említem fel. Ebben jeles tudósunk Téglás Gábor behatóan és szakavatottan foglalkozik ásatásaink eredményeivel és a múzeumunkban összegyűjtött tárgyakkal. — Másodiknak felemlítjük azon ismertetést, mely az „Archaeologiai Értesítő“-nek XIV. köt. 4 sz. 376—377. lapjain jelent meg. Ezen ismertetés, habár rövidke, még is sokat mond, mert a nyilvánított elismerés után így végződik „... csak az az óhajunk, hogy a megye intelligenciája karolja föl mennél erélyesebben Apulum föl kutatásának ügyét és áldozzon rá, azon öntudattal, hogy minden fillérjével előmozdítja a megye múltjának ismeretét.“

Harmadiknak említem fel azon bírálatot, mely a „Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde“ czimű folyóirat XVII. évfoly. 7—8. számainak 119—120 lapjain megjelent.

Ebben is a legjobb akarat és őszinte elismerés némi kritikával fűszerezve tükröződik vissza szerény működésünk iránt.

Meg kell e helyen még *Straubert Ödön* kedves tanár collégámról is teljes és őszinte elismeréssel emlékeznem, ki egyletünk működése iránti hajlamát és becses támogatását sok tekintetben ezen cyclusban is tanúsította.

I.

Az épületek maradványai.

Asatásainkról szóló folyó évi jelentésemhez csatolt alaprajzból látható, hogy ezen időszakban, mely azonban a már említett okok miatt csak 4 hétre kiterjedett, az azelőtti években véghez vitt ásatásainktól északra, körülbelül 48 méternyi távolságban, a kiásandó kert északfelé néző szögletében kezdtük meg az ásatást, haladván északról dél felé.

Ezen legújabb ásatásunk 21 méterre haladott előre, úgy hogy még körülbelül 27–30 méterre menő ásatás után a célba vett összeköttetéshez fogunk jutni, s ezen összeköttetéssel aztán Apulum egyik városrészének fekvése tárul föl szemünk előtt, a mely megvalósított ténykedés által a jövőre nézve Apulum topografiájának alapját megvetettük s ha egyletünk ezen módon — persze óhajtható volna erőlyesebben és több pénzerővel — tovább is előre halad, akkor 10–20 év múlva Apulum városának térképe is összeállítható leszen, mi által hazánk s főképen megyénk és városunk történetének igen fontos és nevezetes szolgálatot teszünk, s egyletünk a későbbi jövő generációk előtt is magyaltiszteletben fog maradni s hálával emlékeznek majd vissza az úttörőkre.

Hogy a most feltárt házrészletek már nem a fürdőépülethez tartoznak, az több mint valószínű, s így már más, a feltárt fürdőhöz közel levő épületek alapjai tűnnek elő, melyek azonban, a téglák minőségéből és bélyegciből ítélve, katonai épületek voltak, vagy polgárok számára katonai téglagyárból kikerült anyagból épültek, vagy pedig végre az is lehetséges, hogy Apulumnak 167–172 évek közt bekövetkezett elpusztítása után a romba dőlő házak anyagából minden válogatás nélkül készültek.*)

A most feltárt épületrészlet 6 helyiséget és egy folyosót (síkátor) foglal magában.

A fő falak itt is mint az eddigelé feltárt egész területen levő falak mind kelet-nyugat felé, a választó vagy mellékfalak pedig mind észak-dél felé irányulnak s pedig olyannyira pontosan, hogy a delejti észak felé mutató állásától alig 10–12 foknyira térnek el.

Az alapfalak igen hatalmas nyers kőanyagból épültek s több-

*) A carpok és más barbár népek Daciának nagy részét feldúlták s a földig rombolt Apulumot Marcus Aurelius császár reconstituálta és municipiummá emelte Municipium Aurelium ezim alatt.

nyire 60 - 70—100 centimetryni vastagságuk úgy, hogy talán itt létezett emeletes házakra is lehetne következtetni; az itt nagyszám-ban talált egyenes és homoru födéleserépek mindenesetre nagyobb-szabásu házakra vallanak.

A falmaradékok a földszin nivója felett különböző magasságok-ban maradtak meg, úgy vannak például 45, 50, 65, 80, 90, 125, 130 cm. magas falrészletek.

Földalatti fűtőszerkezet nyomára csak is a 6-os számmal jelölt, de még egészen ki nem tárt helyiségben akadtunk, más helyen annak még nyomát sem láttuk. (L. az alaprajzot.)

Úgy gondolom, hogy jelen alkalommal két különböző háznak alap-falaira akadtunk s pedig az egyik háznak két helyiségét (5. 6. sz. az alaprajzon) tártuk fel részben, a másik háznak pedig négy helyiségét (1. 2. 3. 4. sz. az alaprajzon) s ezen két ház közt egy folyosó, átjárát vagy sikátor az inntól délre fekvő fürdőépülethez vezethetett.

Lehetséges, hogy ezen két ház közti terület talán szűk uteza volt, mert az említett két háznak ezen területet határozó külfala'ai egész hosszában nem mutatják annak nyomát, hogy ezek közt valamikor összekötő harántfalak léteztek volna.

Ezen két ház közül az egyik (5. sz. az alaprajzon) bejebb áll és ennek északi fala szögletén, tisztán láthatni, hogy észak felé nem volt folytatása. hanem befejezett szöglet, miért is következtetem, hogy az az 1. 2. 3. 4. számokkal jelölt házzal összeköttetésben nem is volt.

Hogy ezen két ház közti terület kisebb uteza is lehetett, azt a Pompeji városáról felvett alaprajzon előtorduló analog esetekből következtetni lehet. Ezen a két ház közt levő terület t. i. 2.10—2.20 meter széles és az idecsatolt alaprajz készítése után még folytatólag feltárt részével együtt 15 meter hosszú.

Úgy van például Pompejiban egy *Vicola dell Terme* nevű uteza, mely 60 meter hosszú, de csak 2.50 méter széles; egy másik, *Vicco della Maschera* nevű uteza 37 méter hosszúsága mellett az egyik végén 2.50 méter, a másik végén pedig csak 2 méter széles.

Nincs tehát kizárva, hogy ezen szóba hozott területünk is egy kis szűk uteza volt, a mint különben ilyeneket mai napig is régebb időkben keletkezett városokban találhatni, mint például Nagyszebenben a *Sarkantyú* uteza és a *Ferenczrendiek* utcáját összekötő névtelen sikátor, vagy a *Bál-uteza* és *Mészáros-utczát* összekötő átjárát stb.

Az egyes helyiségek rövid leírására áttérvén, ismételten ki kell jelentenem, hogy ezeknek egyfelől keleti, másfelől nyugati és déli oldalai még nincsenek feltárva.

Az 1. számmal jelölt helyiség terjedelmes; nyugati része még a föld alatt van, a kitért részlet körülbelül 13—14 négyzetméter területű, falai 60 cm. vastagságúak s egyes helyeken 130 centiméternyire emelkednek a föld színe fölé, míg az alapjuk a földben 1 meter mélységben van.

Ezen helyiség északi falából vezet ki az *af.* bettíkkal jelölt csatorna, mely észak felé elég erősen lejtős.

A csatorna fölött a falban csinosan és erősen kirakott bolt-hajtása van, mely a közepén 40 cm. magas és alant 30 cm. széles.

Az említett 1. számú helyiségnek padozata hiányzik, de a 2. számmal jelölt kisebb helyiség közelében kőalapzat van.

Az északi külfala 6.70 méternyire fel van tárva, de folytatása van még a kert palánkja alatt is.

A 2. számmal jelölt helyiség sajátos építmény, cisterna formával bír s bélyegtelen keskeny téglapadozata van, területe körülbelül 2.5 négyzetméter s 50—125 centiméternyire kiemelkednek a talajból. Ezen helyiség rendeltetése még meg nem határozható, csak annyi bizonyos, hogy sokkal mélyebben fekszik mint az *af.* csatorna nyílásának alapja.

A 3. számmal jelölt helyiség a külfalon belül 40 cmnyi párkányfalazattal bír, padozata piros betonnemű anyagból áll, mely alatt téglapadozat van. A téglák nagyok és LEG XIII. GEM. bélyeggel vannak ellátva. Falai még 45—80 centiméternyi magasságban állanak a talaj szintje fölött.

A 4. számmal jelölt helyiség az előbbinél valamivel nagyobb-nak látszik, de még nincsen annyira kitérve, hogy többet irhatnék róla mint azt, hogy a mennyeiben már előre észre vettem, falai nagyon rongáltak.

Az 5. számmal jelölt helyiség, mely az előbb leirt házrészlet átellenében van, meglehetősen nagy négyzet alakú szoba, melynek területe 31.36 négyzetméter, falai megmaradtak 85—90 centiméternyi magasságban, alapfalai 1.25 méternyi mélységig mennek. Padozata bélyegtelen kisebb rendi téglából készült s több helyen még ép, csak hogy a szoba közepe felé behorpadott. A *c.* bettíval jelölt kölépcső egy darabból áll, melynek hossza 1.25 meter, magassága 35 és szélessége 50 centimeter, a *d.* bettíval jelölt kökűszöb kissé megrongált, a *c.* lépcsőnél 15 centimeterrel magasabb és az általában főnebb fekvő 6. számmal jelölt, de még egészen föl nem tárt szobába vezet. Ezen szobának padozata pisucit alaku téglácskából összerakott

mozaik. Ezen téglácskák egyenként 5 cm. hosszúak és 2.8 cm. szélesek. A szobának falai 30—40 centimetryire emelkednek ki a talaj fölé. Területe lehet 16—20 négyzetméter. Ásatásunk folytatása alatt e helyen sajátos építési módorra akadtunk, de erről csak jövő alkalomkor szólhatok, midőn t. i. jelentésemhez a szükséges rajzot is adandom. A csatornázat, mely *a. f. b.* és *e.* betűkkel van jelezve, három részből áll. Az *af.* csatorna az 1. számmal jelölt helyiségből kivezet és egyenesen északfelé tart, kitárt részének hossza 5.75 meter, falai 30 cm. vastagságúak, belszélessége hasonló képen 30 cm., felső része mindenütt hiányzik. A ház falától 1 meternyi távolságban a *b.*-vel jelölt csatorna torkol az *af.* jelöltbe, mely csatorna a ház szögletéhez 50 centiméterig közeledvén, a fent említett folyosó- vagy sikátorba szép ívben befordul és ott a közepén végig húzódott, de az alaprajzon vonalakkal jelölt része már nincs meg. A meglevő része épen olyan mint az *a f* csatorna és hossza 3 meter. A harmadik, *e.*-vel jelölt csatorna valamivel keskenyebb mint az előbbieket s odig csak 1.05 meternyire táratott fel; ugylátszik, hogy az a keletre fekvő szomszéd házból vezet ki és az *af.* csatornába torkollik.

Jelen alkalommal nem írhatok többet ezen újannon kitárt épület részletről, mert a tüzetes kutatásra több idő szükséges, mint a nekem kiszabott 30 napi időtartam volt; de az ásatás eredményesebb folytatása után remélem, hogy a következő, hetedik cyclusban majd bővebb adatokkal szolgálhatok.

II.

Az ásatás leletei:

1. Bélyeges téglák.

A fenebb közölt ásatásunk alkalmával talált régiségek közt az idén is első sorban emlitem föl a bélyeges téglákat, habár újat eddig, illetőleg ezen időszakban nem találtunk, azért mégis érdekes az, hogy azon bélyegekből, melyekkel az előbbi cyclusokban találkoztunk, most is sokat leltünk, miből látható, hogy az eddig elé kitárt épületek egyforma anyagból és hihetőleg egy korban is épültek.

Igy találtam a fent leírt épületrészletekben a következőket:

1. LEG XIII. G.
 2. LEG XIII G.
- CALISTR

3. LEG XIII G.
IV. DEIOTARVS
4. LEG XIII G.
AEL. VALENS
5. LEG XIII G.
ANTONINIANA
6. LEG XIII G.
AVR. MARTINVS.
7. LEG XIII. G
AVR. GODES. F(ecit).
8. LEG XIII. GE
LVC. AQVILA.
9. LEG XIII GE
AV. EVDOX.
10. LEG XIII G
AVR. MENANDER.
11. LEG XIII G.
AVR. VENTHIM.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

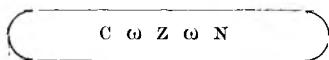
Az itt felsorolt bélyegek mindenikét ismertettem a mult évek évkönyveiben (L. IV. 1891. — V. 1892. és VI. 1894.)

2. Padozat részek.

Ilyneműt az idén még keveset találtunk ; a mint már említém a 2. számmal jelölt helyiségben a padozat keskeny téglából áll. Ezen téglák hossza 41 cm., szélessége 14 8 cm., vastagsága 4.5 cm. bélyegnélküliek. A 3. számmal jelölt helyiség padozata nagy, egyszerűen csak a LEG XIII G bélyeggel ellátott téglából áll, melyeknek hossza 46 cm., szélessége 40 cm. és vastagsága 6 cm. Az 5 számmal jelölt helyiség padozata bélyegtelen közönséges fali téglákkal van kirakva és a 6. számmal jelölt helyiség padozata piskota alakú téglácskából készült. (L. a IV. táb. 3. sz. ábrát). Az 1. és 2. sz. alatti mozaiktéglák a régebbi ásatásokhoz tartoznak.

3. Edények és üvegüeműek.

Edény töredékeket az idén is kosárszámmal gyűjtöttünk (L. az I. II. és III. táblákon előforduló ábrákat), melyek a legkülönbözőbb fajtákban fordulnak elő; de fájdalom egész, ép edényt egyetlen sem kaptunk; de találtunk egy jókora vastag edényfület, melyen bélyeg van. Ez az edénybélyeg ásatásaink alatt az első eset, hogy konyhaedényen bélyeget észleltünk. A bélyeg csinos kivitelű és ily alakú:

olv. Kozon.

Üvegedényeknek kisebb töredégeit és üvegtábla darabkákat is találtunk.

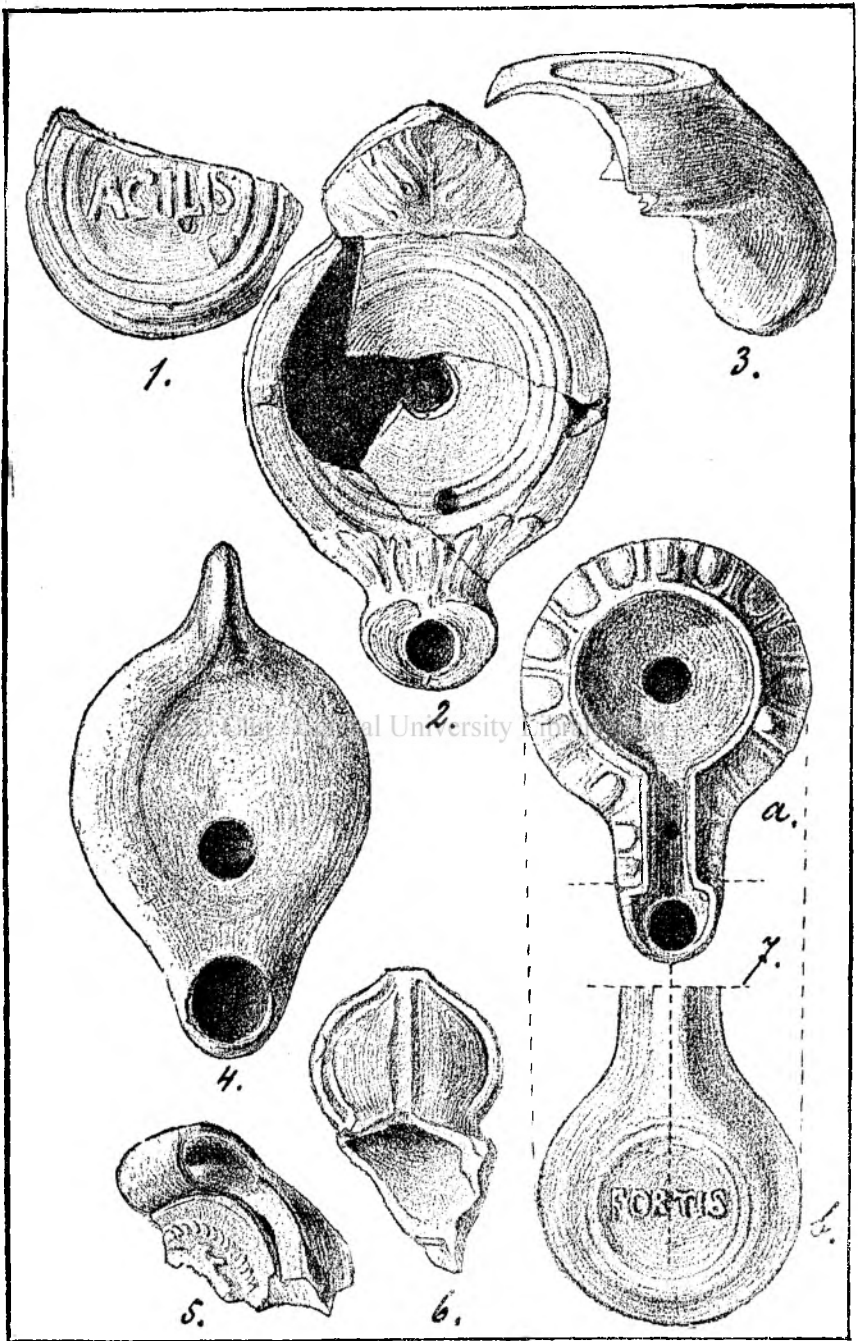
4. Egyéb tárgyak.

Bronzpénzt egyetlenegy darabot leltünk s az is meghatározhatatlan állapotban van, aztán egy csonthajtút, bronz gyűrűt, kisebb bronz diszitményt, és néhány kődarabot faragványokkal.

* * *

Midőn a VI. cyclusban folytatott ásatásainkról szóló igen rövid jelentésemet bezárom, újból föl kívánom említeni, hogy ezen rövidségnek és meddőségnek csupán és csak is a kedvezőtlen körülmények, melyekről a bevezetésben van szó, az okai; de remélem, hogy a most már megkezdett VII. cyclust nagyobb szerencsével és kielégítő eredménnyel fogom majd a jövő évben bevégezni, addig is — valete.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

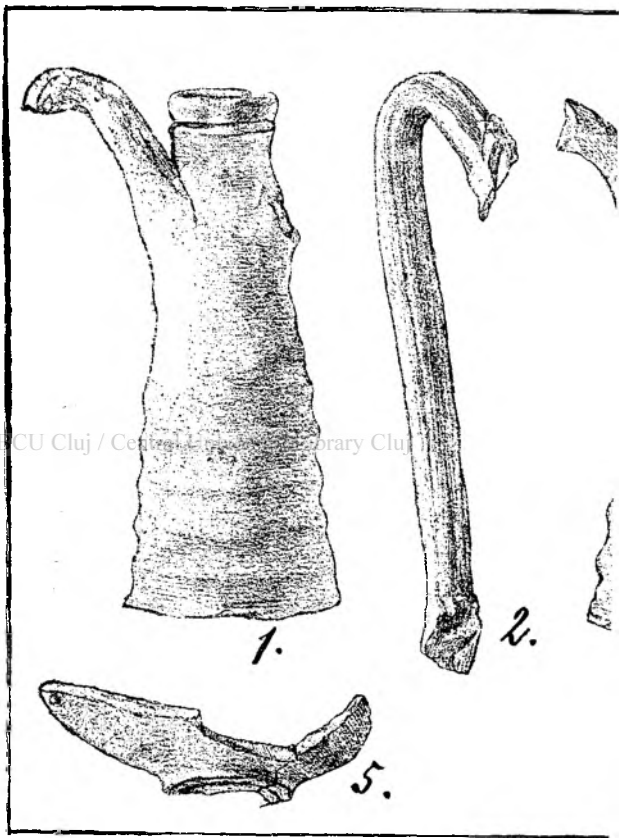
Apulumi maradványok.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

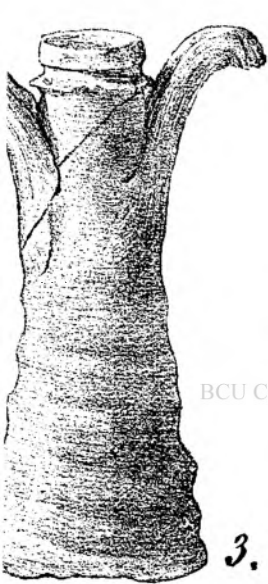

BCU Cluj / Central University Library Cluj

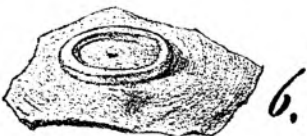
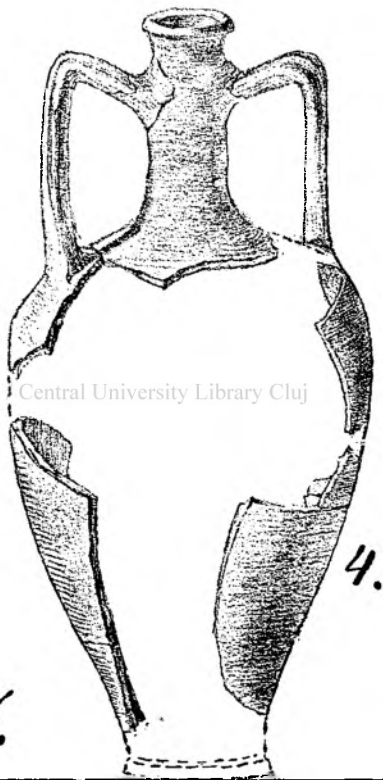

Apulumi maradványok.

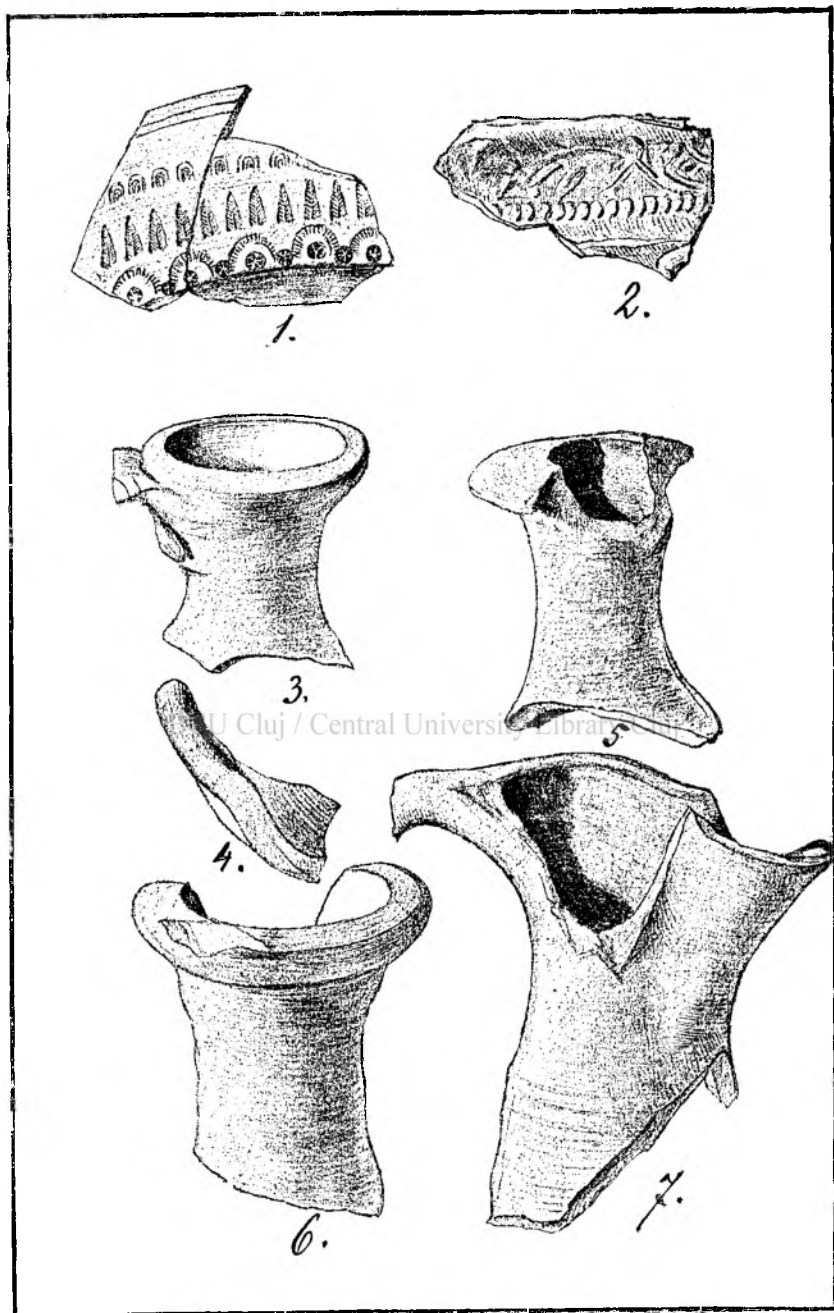

BCU Cluj Central University Library Cluj

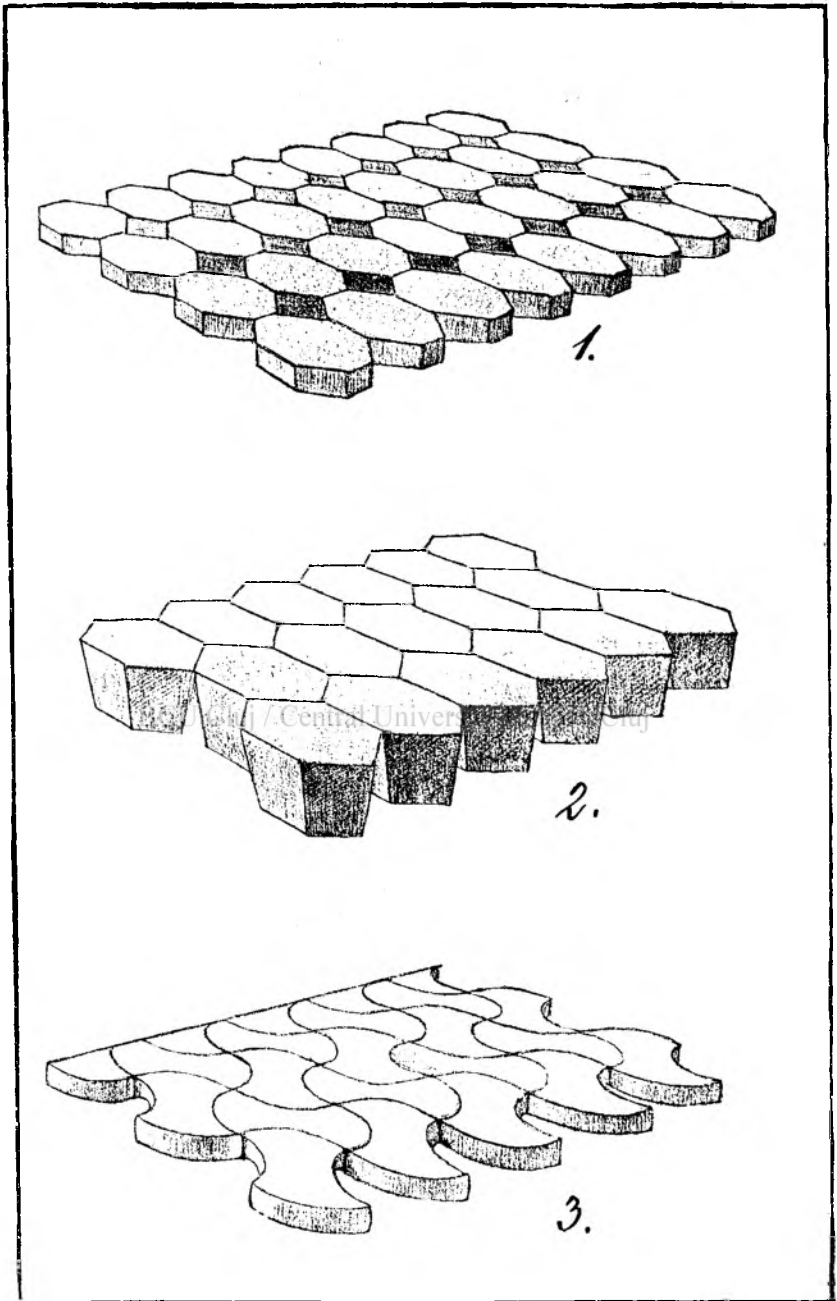
BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Apulumi maradványok.

Apulumi Maradványok

Az 1895-ki. május 11^{köl.} június 12^{ig.} feltárt 20.
mai épületek alapfalai.

Elmérte és rajzolta:

Dr Cserni Béla.

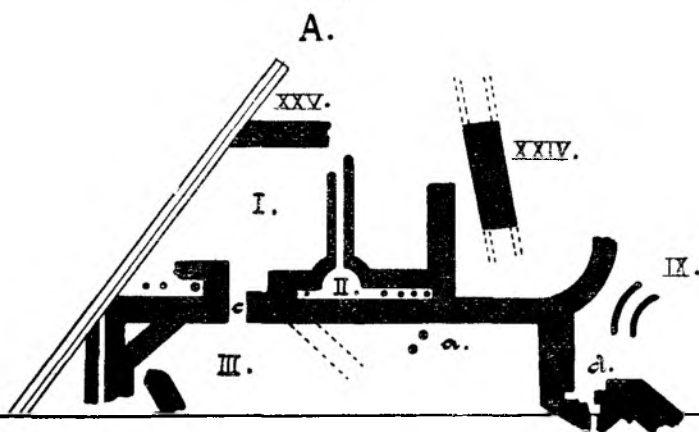
Magyarítás:

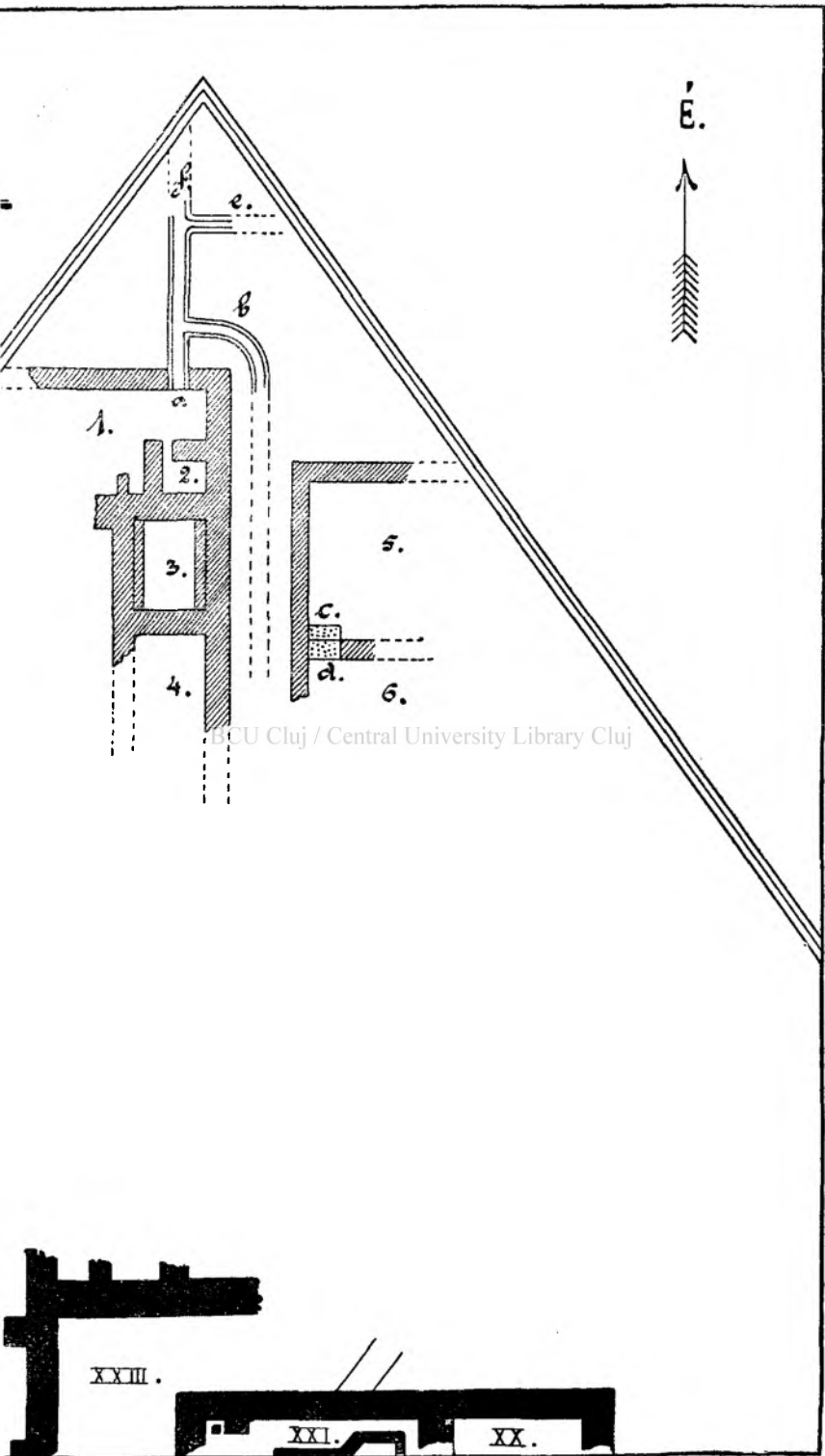
■ A régebbi ásatás.

▨ A legújabb ásatás.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Méter.

XXIII.

XXI.

XX.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

v.

Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület működése 1893 jan. 22.—1894 jun. 10-ig.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Közli :

Kóródy Péter,
egyleti első titkár.

Jegyzőkönyv.

Felvétetett az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyletnek Nagy-Enyeden 1894 június hó 10-én a megyeház nagytermében megtartott VII. rendes közgyűléséről. Jelen voltak Cs. tó János kir. tanácsos — alispán, mint elnök ; dr. Tódor Jozsef kanonok, orsz. képviselő, mint alelnök ; Avéd Jákó, másodtitkár, dr. Cserni Béla, muzeumőr, Frülich Gyula, pénztáros, Zeyk Dániel főispán, dr. Balás Endre, Baráczy Albert, Bartha Gyöző, Csiky Miklós, Fejér Gerő, Fogarasi János, Gáspár János, Imets F. Jákó, Kerekes Mihály, la Borda Kálmán, Makkay Domokos, dr. Magyar Károly, dr. Mendel Manó, dr. Náthán Bernát, Nemes Samu, Novák Ferencz, Polónyi Gyula, Sombory Sándor, Szentgyörgyi Mór, Török Bertalan, Zlamál Agost, tagok. Boez Elek, dr. Boez József, Czirner J. József, dr. Farnos Arpád, Grün A. Samu, Jónás Géza, Jónás Gyula, Kovács Gyula, dr. Kovács Ödön, Kövér János, Müller Mihály, Nagy Károly, Papp Ferencz, Rheinbold Olivér, Szilágyi Farkas, Tóth Miklós, Tóth Sándor, Török Antal, dr. Varró László, dr. Werner Gyula, dr. Winkler Albert, Zeyk Kálmán vendégek. Női vendégek : Avédné, Jakabfiné (mindkettő Gyulafehérvárról), dr. Bócz Józsefné, Czirner Józsefné, dr. Magyar Károlyné, Tóth Miklósné, Török Bertalanné, Szilágyi Farkasné, dr. Winkler Albertné, Barabás Erzsí, Czirner Laura, Dömök Erzsébet, Füzi Katinka, Grün Johanna, kisasszonyok. — Kóródy Péter, első titkár, mint gyűlés jegyzője.

1. Elnök a közgyűlést következő beszéddel nyitotta meg :

Tisztelt közgyűlés!

Egyletünk célja, alapszabályaink 6-ik szakasza értelmében, vármegyénk területén a történelmi multat és jelent lehetőleg felde-
riteni s a természettudományi ismereteket terjeszteni.

Elég nagy tér áll következőleg rendelkezésünk alatt arra, hogy vármegyénk területének szűk határai között is munkásságunk kifejtésére kellő anyagot találhassunk.

Egyletünkimmár hatodik évkönyvének közrebocsátásával teszünk

tanúságot arról, hogy a magunk elibe tűzött célunk egész odaadással igyekeztünk megfelelni, s elértük azon sikert, mikép úgy évkönyveink, valamint muzeumunk a külföldi szaktudósoknak is felkeltették egy-letünk iránybani érdeklődését.

Daczára azonban ezen kedvező szellemi sikernek, sajnosan kell felemlitenem, hogy a honnan leginkább várhatnók az érdeklődést, s a szellemi mellett az anyagi támogatást is, t. i. vármegyénk közönségétől, attól nem sikerült azt megnyerni oly mérvben, a mily mérvben az ügy közérdekű voltánál fogva, egyletünk tán jogosítva lenne elvárni.

Nem a mi személyes ámbiczióink érdekében működünk, a ki valamely dolgozatot közre akar adni, talál arra jelenben elég vállalatot, munkásságunk által kizárólag a vármegyei tudományos szellemnek fejlődését kívánjuk előbbre venni oly módon, hogy a tudományos kutatások s azok alapján összegyűjtött anyag következtében vármegyénknek egy olyan egylete fejlődjék ki, melynek kiadványai és gyűjteményei a területen fennálló közmívelődési intézetek kiadványaival és gyűjteményeivel együtt olyan megyei forrássá és alappá fejlődjenek, melyek nélkülözhetlenné tegyék a tudós világnak vármegyénkkel való szellemi összeköttetését.

Meglehet, hogy a résztvétnek kellő mérvbeni felköltését nem voltunk azon okból képesek előidézni, mivel gyűléseinket eddig mindig egy helyen tartottuk, s így a nagy közönség működésünkről nem lehetett kellőleg tájékozva, oka ennek az volt, mikép egyelőre eredményeket kívántunk felmutatni, most azonban, a midőn már egy hosszabb időre terjedt munkás munka hivatkozhatunk, s a midőn életképességünket tényekkel bizonyítani tudjuk, örömmel határoztuk el, hogy ez évi közgyűlésünket itt Nagy-Enyeden tartsuk meg.

Ezen városnak nagy intelligenciája, az itteni hazafiai és tudományos érdemekben gazdag Bethlen főiskola tudós tanárai természetesen csak rokonszenves érzélemmel fogadhatják egyletünk más vidékbeli tagjait, s így bekövetkezettnek jelezhetem azon időt, a midőn már megkezdhetjük eddig még nem gyakorolt irányban is működésünket, értem történelmi vagy régészeti tekintetben érdekes vidékre leendő kirándulásoknak rendezését, oly épületeknek s helyeknek, melyek történelmi múltunkra vonatkozólag kiváló érdekekkel bírnak, emléktáblákkal leendő ellátásának eszközését, mivel ezek mind egyletünk működési körébe tartoznak, a mivel ily módon al-

kalom nyiland vármegyénk különböző részében az érdeklődőkkel találkozni, s az érdeklődést fejleszteni.

A lefolyt év alatti működésünk eredményéről beszámol hatodik évkönyvünk, de szives lesz egyletünk tisztelt titkára is előterjesztést tenni, miért magam részéről részletekbe nem boesátkozom; meg kívánom azonban említeni, hogy egyletünk iránt úgy a bel- valamint külföldi tudományos egyletek részéről is az érdeklődés fokozódott, s több ilyen egyesület keresett fel átírataival s lépett velünk kiadványi esereviszonyba.

Hálás köszönetet kell ez alkalommal kinyilatkoztatnom Gróf Csáky Albin vallás és közoktatásügyi miniszter urnak azon kegyességéért, hogy az apulumi ásatások céljára egyletünknek 200 forintot méltóztatott adományozni, mely kegyes adomány Dr. Cserni Béla tisztelt tagtársunknak lehetővé tette, hogy szokott buzgalmával az ásatásokat nagyobb mérvben végezhetette.

Köszönetet kell továbbá kifejeznem a cs. és k. XII. hadtest parancsnoka Galgóczy Tivadar altábornagy urnak, ki lekötelező előzékeny módon ígérkezett a katonai kincstár tulajdonát képező területen az ásatásokat engedélyezni s e tekintetben a gyulafehérvári cs. és k. várparancsnokság is állandóan jóakaró támogatása részesített.

Egyleti alapszabályaink 66-ik szakaszát belügyminiszteri jóvá hagyással oda módosítottuk, hogy évi közgyűléseink idejét tavaszi hónapokra tettük át; ezen határozatban leli következőleg indokát gyűlésiünknek jelenbeni megtartása.

Választmányi gyűléseinkben a választmányi tagok állandóan nagy számban jelentek meg s így egyletünk ügyeit fennakadás nélkül intézhettük. Gyűjteményeink és a pénztár állásáról a megvizsgálásokra kiküldött bizottságok fognak jelentést tenni.

Még azon szomorú, de kegyeletteljes kötelességem van, hogy megemlékezzem azon tagtársakról, kiket a halál a lefolyt egyleti évben sorainkból elragadott.

Öszinte fájdalommal kell első sorban tisztelt és szeretett alelnökünk Hegedüs János Nagyenyed ev. ref. főiskolai theologiai tanár elhunytát bejelentenem; mult április 22-én tartott választmányi gyűlésiünkben még tevékeny részt vett, más nap jó kedvben érkezett haza, öste még terveztünk együtt egyletünk érdekében s 24-én reggel hirtelen elhalálzásának megdöbbenő hírét hozta a hióbpósta.

Hosszu időre terjedő tanári pályáján szerzett érdemeiért s meg-

nyerő szivélyes modoraért tisztelte és szerette mindenki, ki ismerte; egyletünknek őszinte jóakaró és buzgó tagja volt.

Elhunytak továbbá Fuchs Dávid, Prájner József és Tóbiás Sándor rendes tagok.

Még egy olyan férfinak elhalálózásáról kell megemlékeznem, ki ugyan egyletünknek nem volt tagja, de iránta még is a legjobb indulattal viseltetett.

Mult márczius hó 22-én hunyt el Tövisen ottani földbirtokos Balog János, az irodalomnak buzgó pártolója, végrendeletileg egy értékes könyvgyűjteményt hagyományozott egyletünknek, mely rövid idő mulva illetékes uton birtokunkba fog adatni, — fejezzük ki mindnyájok elhunytá felett jegyzőkönyvileg őszinte fájdalunkat.

Ezek után tisztelettel üdvözölve a megjelent tagtársakat, a gyűlést megnyitom.

Dr. Tódor József köszönetet mond az elnöki szép megnyitó beszédért, mert abban egy erőteljes program nyert kifejezést s indítványozza, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvébe egész terjedelmében felvételnek. — Közgyűlés Dr. Tódor József indítványát magáévé teszi, és az elnöki megnyitót jegyzőkönyvbe felvétetni határozza.

2. Elnök köszönetet mond a megjelent női vendégeknek azon már tapasztalt meleg érdeklődésért, melyet a társulattal szemben mindig mutattak, s indítványozza, hogy közgyűlés köszönetét fejezze ki ez iránt.

Közgyűlés elnök felhívására a jelenlevő nővendégeket lelkes éljenzéssel üdvözli.

3. Elnök indítványozza, hogy Lönhart Ferencz püspök ur ő Excellenciáját, mint a társulat védnökét, ki a társulatot anyagilag már többször támogatni kegyeskedett, közgyűlés táviratilag üdvözölje. Közgyűlés elnök indítványára Püspök ur ő Excellenciájának következő táviratot küldi: „Nagyméltósága Lönhart Ferencz püspök urnak Gynlafehérvárt. Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet Nagy Enyeden a mai napon tartott közgyűléséből Excellenciádnak, mint kegyes védnökének, hódolatteljes üdvözlését küldi. Csató János, elnök.“

4. Titkár az egylet működéséről 1893 január hó 22-től, vagyis az utolsó közgyűléstől következő jelentést tesz:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Egyletünk második ciklusának harmadik évét futotta meg a

letűnt 1893. évben. Nem kevesebb lelkesedéssel, mint a megelőző években törekedett nemes céljának megfelelni, a magyar kulturát szolgálni. Kis körben él; de e kis kört hazafias munkásság, tiszta, önzetlen lelkesedés tölti be.

De engedjék meg nekem, mielőtt egyleti életünk leírásába bocsátkoznám, hogy vázoljak egy pár egyletünk munkakörét érintő örvendetes mozzanatot. *Alsófehérmegye monográfiája* leírásának határozatba tétele után, — hogy Gyulafehérvár monografiájának már megjelent első kötetét ne is említsem — üdvözlőnk kell *Király Pálnak* Dáciáról irt két kötetes monografiáját, nem különben *Téglás Gábornak* a rómaiak fémbányászatáról irt munkáit, mint olyanokat, melyek megyénk múltjával is hosszasabban foglalkozván, annak megvilágításához nem kis mértékben hozzájárulnak.

A régészet terén a M. T. Akadémia Archeologiai Bizottságának 1858-ban történt megalakulása, a Műemlékek országos bizottságának 1870-ben és az országos régészeti társulatnak 1878-ban való létrehozása után Henszlmán, Ipólyi, Rómer és Pulszky úttörő munkások nyomában megindult az egész országban az érdeklődés az archiologia iránt, s mint ezt Tomesányi összeszámította, rövid időn harminczat meghaladó archeologiai múzeum és egylet alakult.*)

Megyénkben a gyulafehérvári Batthyáni könyvtár régiségítárában elhelyezett kevés emléken kívül a nagyenyedi ev. ref. collegium gazdag gyűjteménye, mint nyilvános gyűjtemények érdemelnek említést. Vannak fáradhatlan magángyűjtők is, mint: Csató Ferencz (Tövisen), Kerekes Mihály (Nagy Enyeden), kik közül az elsőnek a római császárok korára, másodiknak az erdélyi fejedelmekre vonatkozó numismatikai gyűjteménye a szaktudományra nézve gazdag kincset képviselnek. A természettudomány terén ngos Elnökünk ornithologiai, dr. Cserni Bélának botánikai gyűjteménye ritkítja párját.

De minden gyűjtések mellett valódi mulasztás lett volna, ha megyénk intelligenciája nem értette volna meg a nemzeti cultura e hatalmas eszközének szükségességét, s egy ily megyei általános egyletnek alakítását jobb időkre halasztotta volna. Mert nem tekintve azon emlékeket, melyek a szomszéd Hunyadmegye dévai múzeumába jutottak tőlünk, igen sok drága kincs vándorolt a vasuti építéseknel alkalmazott német mérnökök útján egész idegenbe. Az a megye, melynek a történelemben oly kiváló szerep jutott, melynek

*) K. Szemle VII. k. 2. f.

a mult időkben annyi nevezetes eseménydús napja volt, annak kötelessége saját kebelében megőrizni a mult emlékeit; mert minden emlék egy adat a nemzet, illetve a megye történetében. Egy múzeum pedig összekötő hid a mult és jelen között; sőt több, egy hitbizomány, melyet a késő nemzedéknek fenntartani, gyarapítani elodázhatlan kötelessége.¹⁾

De még jobban kitérek. Kötelességünk minden emléket össze-
szedni, hogy bebizonyítsuk, hogy mi e földnek, mi e hazának, mi a
haza e részének ősbib lakói vagyunk, mind a többi nemzetiségek.
A szönyegen levő kérdések közül különösen az oláh kérdés az,
mely az állami és közigazgatási körökön kívül a társadalmi, a tu-
dományos egyleteket is kell, hogy foglalkoztassa, hogy Bonfininek
az oláhok származására vonatkozó téves felfogása felett, melyet
Sinkay és Major minden kritika nélkül felfújtak, a Roessler-Hun-
falvy-féle helyes nézet jusson diadalra. Itt az alkalmas tér, hol a
történelem-régészet az újabb időben dicsérettel kultivált etnográfia
és linguisztika segítségével az értelmesebbekre meggyőző befolyást
tud gyakorolni. Bár az a tény, hogy a városokban és falvakban
kevés kivétellel az oláhokat a falvak, illetve város végén találjuk
letelepedve, arra enged következtetni, hogy nem ezek az eredeti
lakók, hanem ezek később járultak az eredeti lakókhoz.²⁾ Avagy mu-
tassanak egy várost Erdélyben, mely oláh alapítás volna. A XIII.
század előtt semmi nyomukat nem találjuk egész Magyarországon.
Mi azonban nem vagyunk elleneik, csak régibb testvéreik.³⁾

Visszatérve egyleti múzeumunkra, arról a múzeumőr fogja je-
lentését megtenni; nekem csak annyi mondani valóm van, hogy a
rendelkezésre álló két szobában a tárgyak szakértően rendezve
vannak, és igen becses emlékek vannak az elkallódástól itt meg-
őrizve. Igaz, nem minden kova-obsidiánszilánk prachisztorikus mű
productum, tehát nem is minden ilyen szilánkra épített theoria
tudomány, a mint Ortway mondja⁴⁾; de midőn ezen kevés emlék
nem annyira pénzen vásárolt, mint inkább kiásott emlék, a his-
torikusnak megbízható támaszai leendnek egykoron. A folyton
szaporodó emlékek egy állandó múzeum építését mindinkább szük-

1) Pótsa Józsefnek a székely nemzeti múzeum érdekében a székely nem-
zethez intézett lelkes felhívásában.

2) Schuller Károly szász író Réthy L. „Az oláh nyelv“ cz. munkájában
idézve,

3) Réthy i. m.

4) K. Szemle VIII. II. 274. l.

A befolyt alaptőke teszen . . .	595 frt — kr.
a maradékot	489 frt 25 kr. levonva
mutatkozik tőke hiány	105 frt 75 kr.

Gyulafehérvárt, 1894. június 9-én.

Frölich Gyula, pénztárnok.

Szentmiklósi Jenő, ellenőr.

A pénztár felülvizsgálására kiküldött bizottság jelentése a következő:

Tisztelt közgyűlés!

Alólirottak f. évi június hó 9-én megjelentünk társulatunk pénztárnokánál, tek. Frölich Gyula urnál és átvizsgáltuk az általa s az ellenőr, tek. Szentmiklósy Jenő ur által 1894. június hó 9-ig kezelt pénztárt és pénztári számodásokat. A bevételi és kiadási napló rovatainak tételeit összeadva, meggyőződttünk, hogy társulatunk vagyona rendesen és gondosan szigoru pontossággal kezeltetett. A számodásokból kitűnt, hogy 1250 frt alaptőke, melyből tényleg befizetett 655 frt, befizetetlen 595 frt, mely után azonban az illetők rendes kamatot fizetnek. *1893-ban bevétel 1173 frt 28 kr. kiadás 684 frt 03 kr.; 1894-re átmenő hiány 105 frt 75 kr.*

Ezek után kérjük a m. t. közgyűlést méltóztassék Tek. Frölich Gyula pénztárnok és Szentmiklósy Jenő ellenőr urakat a kitett időre nézve a további számodás terhe alól köszönet nyilváníítás mellett felmenteni.

Gyulafehérvárt, 1894. június 10-én.

Fogarasi János,

Dr. Cserni Béla,

vizsgáló bizottsági tagok.

Közgyűlés a pénztár kezelőinek, valamint a kiküldött bizottságnak jelentését tudomásul veszi, s a számodákat jegyzőkönyv elismerés mellett, a további számodás terhe alól a kitélt évre nézve felmenti.

9. Ugyanazon bizottság a pénztár kezelőivel egyetértve az 1894-évre következő költségvetést terjeszt elő:

Költségvetése az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyletnek az 1894-ik évre nézve.

I. <i>Bevétel</i> : 1. Pénztári maradék 1893 ról	— —
2. Az 1891-ik évi tagdíjából	390 frt —
3. Hátralékos tagdíjából	200 frt —
4. Adományozásból	100 frt —

5. Alapítványi tőke után	27 frt 50
6. Takarékpénztári tőke után kamat	30 frt --
összesen	747 frt 50

II. Kiadás: 1. Tőke visszafizetésre	105 frt 75 kr.
2. Az évkönyvre 1894 ki 1893	310 frt -- --
3. Az 1894-ki ásatásra utólagosan	61 frt 60 kr.
4. Múzeum költségekre utólagosan	5 frt 80 kr.
5. Levelezések és meghívókra	30 frt -- --
6. Archaeologiai értesítőre	5 frt 05 kr.
7. A tagdíjat beszédőnek 1894-re	5 frt -- --
8. Vásárlásokra	50 frt -- --
9. Ásatásokra 1894-ki cyclusra	100 frt -- --
összesen	673 frt 20 kr.

Bevétel 747 frt 50 kr

Kiadás 673 frt 20 kr.

Maradék 74 frt 30 kr.

Fröhlich Gyula pénztáros.
Szentmiklósy Jenő ellenőr.

Közgyűlés a költségvetést elfogadja,

10. Az indítványok során elnök indítványozza, hogy társulat a Cultusminiszterium által az ásatásokra kiutalt 200 frt. segélyért annak részletes elszámolásával és az évkönyvek mellékelésével, köszönő iratot intézzen c. minister ur ő Excellenciájához, s egyben kérje meg ő Excellenciáját, hogy e munkálatok további folytatására újabb segélyt kiutalni kegyeskedjék — Közgyűlés elnök indítványát egyhangulag magáévá teszi, s elbatározza, hogy cultus minister ur ő Excellenciájához köszönő iratot intéz, s egyuttal újabb segélyért kérelmez.

11. Titkár indítványozza, hogy az egyesület anyagi és szellemi támogatása érdekében intézzen az egyesület egy újabb felhívást nemes Alsófehérmegye törvényhatóságához, melyben kérje fel a törvényhatóságot, hogy az egyesületet úgy anyagilag pártolni, mint tagjainak az egyesületbe való belépést ajánlva, annak fennmaradásához és megerősítéséhez hozzájárulni sziveskedjék.—Közgyűlés az indítványt elfogadta.

12. Török Bertalan megyei főjegyző lelkes szavakban emlékszik meg Alsófehérmegye dicsőteljes múltjáról, de egyuttal sajnálattal említi fel azon körülményt is, hogy a megyében fekvő történeti nevezetességű helyeket semmi jel vagy emlék nem jelzi, hanem

a feledékenységnek vannak kitéve. Ugyanezért következő irásban foglalt indítványt terjeszt a közgyűlés elő:

Indítvány:

„Mondja ki a közgyűlés, hogy az „alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület“ vármegyénknek hazánk történetében nevezetessé vált helyein, a történelmi érdekű események emlékeit feltüntető feliratos oszlopok, emléktáblák felállítását, a megyei és városi hatóságokkal egyetértőleg, a társadalom közreműködésével, a milleniumra eszközölni fogja. E végből megkeresi az illető hatóságokat, felszólítja a társadalmi egyesületeket, hogy első sorban a szt.-imrei és miriszlói győzelmek, továbbá a mennyiben az anyagi erő engedi a többi történelmi nevezetességű események emlékeinek megőrzésére gyűjtést rendezvén, az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulatot e cél elérésében támogatni sziveskedjenek Beadja N.-Enyeden, 1894. június hó 10 én Török Bertalan, vál. tag.“ — Közgyűlés az indítványt nagy lelkesedéssel fogadta, s elnök ajánlatára megbizta Török Bertalant, hogy indítványának kiviteli módozatára egy tervezetet készítsen, s ezt a következő választmányi ülésen terjessze elő.

13. Titkár felolvassa azoknak neveit, kiket az ápril hó 22-én tartott választmányi ülés a közgyűlésnek törlésre ajánlani határozott. — Közgyűlés hozzájárul e választmány határozatához, s e szerint az egyesület tagjainak névjegyzékéből töröltetnek: Telegdi Vilmos, Erschinger János, Eröss Antal, B. Puhola József, Baranyay István, Berreck Károly, Csecskedy József, Gruber István.

14. Az üresedésbe jött alelnöki állás betöltése előtt Dr. Tódor József első alelnök indítványozza, hogy méltóságos *Zeyk Dániel* Alsófehérmegye közszeretben álló főispánját, az egyesület irányában tanusított jó indulatának elismeréséül, válassza meg a közgyűlés az egyesület *tiszteletbeli elnökének*. — Közgyűlés egyhangulag nagy éljenzések között magáévá teszi az indítványt és méltóságos Zeyk Dániel főispán urat az egyesület tiszteletbeli elnökének megválasztja. Főispán ur me'leg szavakban mond köszönetet a közgyűlésnek e megtiszteltetésért, s igéri, hogy arra magát érdemesíteni fogja.

15. Szintén dr. Tódor József indítványozza, hogy *Novák Ferencz* kir. tanácsost, Gyulafehérvár polgármesterét, ki az egyesületnek megalkulása óta egyik erős támassza volt, válassza meg a közgyűlés az egyesület tiszteletbeli alelnökének. — Közgyűlés az indítványt egyhangulag elfogadja, s Novák Ferencz kir. tanácsos polgármestert

közfelkiáltással az egyesület tiszteletbeli alelnökének megválasztja, ki is hálával fogadja e megtiszteltetést s igéri, hogy fáradságot nem fog ismerni ez egyesület érdekében.

16. Ugyancsak dr. Tódor József indítványozza, hogy az üresedésben levő alelnöki állást ne szavazás által, hanem közfelkiáltással töltsék be, ajánlja e czélból az alelnöki állásra *Török Bertalan* Alsótehervármegye érdemeiben gazdag főjegyzőjét. — *Török Bertalan* felhozza elfoglaltságát, ajánlja inkább maga helyett *Nemes Sámuel* törv. elnök urat, vagy *Makkay Domokos* tanár urat, kik miután szintén *Török Bertalan* jelöltsége mellett vannak, elnök urnak kérésére *Török Bertalan* az alelnöki állást elfoglalja. — — Közgyűlés ennél fogva *Török Bertalan* megyei főjegyzőt közfelkiáltással az egyesület alelnökének megválasztja.

17. Az alapszabályok 44. §-a értelmében a választmány egy negyed része kisorsolásra jutván, mi meg is történvén, kisorsoltattak: *Makkay Domokos*, *Nemes Sámuel*, *Kovács Simon*, dr. *Náthán Bernát*, *Imets F. Jákó*, *Venetssek Mihály*, *Csató Ferencz*, *La Borda Kálmán*, *Csiki László* és *Roska József*. — Ennek következtében a választmány kiegészítésére dr. *Tódor József* elnöklete alatt *Novák Ferencz*, *Török Bertalan*, *Avéd Jákó* és a titkárból egy bizottság küldetett ki, mely egyuttal *Zeyk Dániel*, *Novák Ferencz* és *Török Bertalan*nak tisztb. elnökké, illetve alelnökké történt választása által üresedésbe jött három választ. helyre is megtenné ajánlatát. Öt percze az ülés telfüggesztettik. — Öt percz eltelvén, bizottság következőket ajánlja közgyűlésnek a bizottságba való beválasztásra: a) a kisorsoltak helyére: *Makkay Domokos*, *Nemes Sámuel*, *Csató Ferencz*, *Kovács Simon*, *Imets F. Jákó*, dr. *Náthán Bernát*, *La Borda Kálmán*, *Csiky László*, *Roska József* és *Zeyk Kálmán* urakat, b) az üresedésbe jött három helyre: *Szilágyi Farkas*, *Szentgyörgyi Mór* és *Csiky Miklós* urakat. — Közgyűlés a bizottság jelentését elfogadta, s így megválasztott választmányi tagoknak jelentették ki: *Makkay Domokos*, *Nemes Sámuel*, *Csató Ferencz*, *Kovács Simon*, *Imets F. Jákó*, dr. *Náthán Bernát*, *La Borda Kálmán*, *Csiky László*, *Roska József*, *Zeyk Kálmán* *Szilágyi Farkas*, *Szentgyörgyi Mór* és *Csiky Miklós* urak.

18. A közgyűlés folyamán a társulat tagjai közé való fölvételre jelentkezők személyesen: *Czirner József* kereskedő (N-Enyed), *Rheinbold Olivér*, pénzügyigazgató (N. Enyed), *Kovács Gyula* polgármester, dr. *Winkler Albert* orvos, *Szilágyi Farkas* ev. ref. lelkész,

Zeyk Kálmán birtokos, Grün A. Samu kereskedő (Nagy-Enyedről), Jónás Géza és Jónás Gyula birtokos urak (Gyfehérvárról). — Közgyűlés örömmel veszi tudomásul a jelentkezést és az egylet tagjai közé fölveszi mindannyiat.

19. A jegyzőkönyv hitelesítésével elnök Dr. Tódor József, Novák Ferencz, Bartha Győző, Avéd Jákó és dr. Cserni Béla urakat kéri fel.

Elnök őszinte köszönetet mond közgyűlés tagjainak megjelentésükért és szives figyelmükért, különösen a gyulafehérváriaknak, hogy oly szép számban megjelenván a közgyűlés sikerét előmozdították; köszönetet mond továbbá a választmány buzgó munkásságáért, egyetértésre és további munkásságra buzdítván a tagokat, a közgyűlést befejezettnek jelenti ki.

K. m. f.

Csató János s. k.
elnök.

Kóródy Péter s. k.
e. titkár.

Hitelesítjük :

Bartha Győző.

Dr. Cserni Béla.

Avéd Jákó.

BCU Cluj / Centr. Novák Ferencz Library Cluj

VI.

Az egyesület tagjainak névjegyzéke.

Védnök:

Lönhart Ferencz, erdélyi püspök, ő cs. és apost. kir. Felségének Valóságos belső titkos tanácsosa, pápa ő Szentségének házi Praelatusa stb.

Tiszteleti tagok:

Gróf Csáky Albin, volt vallás- és közoktatási miniszter, Budapestben.

Dr. Hampel József, a Nemzeti Múzeum régészeti osztályának igazgatója, egyetemi tanár, Budapestben.

Hermannshorti ~~Wattak~~ Ferencz, tábornok, Grácban.

Gróf Kunn Géza, a „Hunyadmegyei tört. régészeti társulat“ elnöke, Maros-Németiben.

Pulszky Ferencz, az országos képtárak és múzeumok főigazgatója, Budapestben.

Szilágyi Sándor, az egyetemi könyvtár igazgatója, Budapestben.

Örökös alapító tagok:

Báró Kemény Kálmán, v. b. t. t., Marostordamegye főispánja Maros-Vásárhelyt.

Gyulafehérvár sz. kir. város.

Gyulafehérvári várbeli volt község vagyonát kezelő bizottság.

Rajnay Ignác, ügyvéd, Gyulafehérvárt.

Reiner Dr. ~~Rajner~~ Zsigmond, ügyvéd, író, Budapestben.

Középegy Gyula, ny. államtisztviselő, Nagy-Váradon.

Alapító tagok:

Bürger Márton, birtokos, Krakkón.

Dregán János, bányabirtokos, Verespatakon.

Ebergényi Mózes, birtokos, Verespatakon.
 Első magyar általános biztosító társaság, Budapesten.
 Glück Mór, birtokos, Alvinczen.
 Rajnay Ignáczné, ügyvéd neje, Gyulafehérvárt.
 Reiner Francziska, főorvos özvegye, Budapesten.
 Dr. Rajner Ignác, miniszteri titkár, Budapesten.
 Szalánczy Lőrincz, birtokos, Fugodon.

Tiszteletbeli elnökök :

Veszely Károly, cz. prépost, plebános, Borbándon.
 Zeyk Dániel, Alsófehérmegye főispánja, Nagy-Enyeden.

Elnök:

Csató János, kir. tanácsos, Alsófehérmegye alispánja, Nagy-Enyeden.

Tiszteletbeli alelnök :

Novák Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Gyulafehérvárt.

Alelnökök :

Dr. Tódor József, kanonok, országgyűlési képviselő, Gyulafehérvárt.
 Török Bertalan, Alsófehérmegye főjegyzője, Nagy-Enyeden.

Első titkár :

Kóródy Péter, theol. tanár és tanulmányi felügyelő, Gyulafehérvárt.

Másod titkár :

Avéd Jákó, főgymn. igazgató, Gyulafehérvárt.

Múzeum és könyvtárőr :

Dr. Cserni Béla, főgymn. tanár, Gyulafehérvárt.

Pénztárnok :

Frölich Gyula, gyógyszerész, Gyulafehérvárt.

Ellenőr :

Szentmiklósy Jenő, főgymn. tanár, Gyulafehérvárt.